

FABIJAN KOVAČ ILI KRONIČAR VIRJA I KRONIČAR SSKA

Zbog svog položaja na krajnjem rubu Đurđevačke pukovnije Virje i Novigrad Podravski imali su snažnije veze s Bjelovarom i preko Siska s Banovinom (Banijom) nego preko Koprivnice sa Zagrebom. Drugim riječima još dugo nakon što je spojena Vojna krajina s Banskom Hrvatskom osjećala se tendencija zaobilaženja Zagreba, produžavanja tradicije da se Virje, Novigrad i Đurđevac vežu direktno na Bjelovar i odatle dalje na Sisak i Petrinju. Za vrijeme trajanja Vojne krajine odabirani su još od carice Marije Terezije najbolji učenici u osnovnoj školi, te su slani na školovanje u Bjelovar, a oni najbolji imali su mogućnost završiti i najviše škole Monarhije kakav je bio Theresianum u Bečkom Novom Mjestu, te su se poslije mnogi vraćali na područja vojnih krajina gdje su radili na mnogim poslovima. Mnogi od njih su nastavili raditi i u gradskim, županijskim i općinskim upravama nakon razvojačenja vojnih krajina, tvoreći najkvalitetniji administrativni kadar Hrvatske i Slavonije a treba istaknuti da su sada imovne općine nastavile s praksom školovanja najpametnije djece.

Tako je bilo i s Fabijanom Kovačem, vrlo značajnim kroničarem i istraživačem prošlosti Siska ali i Virja. I dok u Sisku jedna ulica nosi danas Kovačevo ime u Podravini i u Virju nema uspomeni Kovača ni traga. Kovač se je rodio u Virju i iako je veći dio života boravio izvan Virja očito su njegove veze s Virjem bile duboke i neprekinute do smrti a pisanju kronike Virja posvetio se u zadnjoj trećini svog života. Njegova se kronika bavi vremenom za koje danas gotovo da i nemamo arhivske građe, jer su i virovka općinska i đurđevačka kotarska arhiva propale u Drugom svjetskom ratu i nakon njega, pa gotovo svi suvremeni istraživači Virja polaze od činjenica koja spominje Kovač i onda ih obogaćuju i smještaju u širi kontekst zbivanja. Bila je prava sreća da je svoj rukopis o Virju pod imenom „Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja 1840.-1940“ Kovač pohranio u Župnom dvoru u Virju i da je župnik Kuzmić vrlo rado davao taj vrijedni rukopis na uvid, pa sam tako do njega došla i ja pred petnaest godina i više mi je puta vrlo korisno poslužio kao potsjednik za virovsku povijest i njegove ljude.

Kovači se susreću u Virju polovicom 19. stoljeća. Podučitelj u Virju Ivan Kovač mlađi je u Rusanovom kazalištu 1850. govorio proslav prilikom otvorenja dobrovoljačkog ilirskog kazališta 1851. godine.¹ Kasnije neki Kovači ostaju u Virju dok drugi odlaze u druga mjesta. Neki od ovih virovskih emigranata često svraćaju u rodni kraj kao što je to na primjer radio slavista Franjo Fancev, kojemu su se Virovci i odužili.² Vjeran, rodnom kraju bio je i Fabijan Kovač koji je u svojem dugom 90-godišnjem životu zadužio svojim zapisima o prošlosti i Sišćane i Virovce.³ No on je ostao u Virju i Podravini poprilično neprepoznatljiv za razliku od Siska gdje se njegovo ime susreće često u radovima povjesničara i publicista, pa je dobio svoje mjesto i u Sisačkom biografskom leksikonu u 2006. godini.⁴ No koriste ga i citiraju i drugi, osobito u novije vrijeme kada ponovno oživljava interes za razne građanske teme.⁵

U ovom radu prikazat ću prvo rad F. Kovača za sisačku baštinu, zatim za virovsku baštinu te objaviti nekoliko izvadaka iz njegove virovske kronike, da bih na kraju dala bibliografiju objavljenih i neobjavljenih radova Fabijana Kovača.

1. Biografija Fabijana Kovača i život u Sisku

Fabijan Kovač rođen je u Virju 9. siječnja 1873., a umro je u Sisku 25. veljače 1961. Otac mu je bio Matija Kovač a majka Marija rođ. Prelogović. Radio je kraće vrijeme na virovskoj općini a jedno je vrijeme bio zaposlen i u Kloštru Podravskom. Međutim 1892. on odlazi u Sisak gdje je proveo čitav radni vijek, uključen u društveni život Siska.

Sisak i Petrinja bili su do 1918. vrlo zanimljivi Podravcima. Ta su mjesta sačuvala ponešto od vojničke tradicije koja je u koprivničkom dijelu Podravine naglo nestajala a koja je odgovarala mentalitetu Podravaca koji su bili uključeni u Vojnu Krajinu. Mnogi su u potrazi za time napuštali Podravinu te su potražili novi dom u Sisku i Petrinji. Ovom prilikom obrađujem samo biografiju jednog čovjeka iz te skupine, a to je Fabijan Kovač, premda bi se na temelju proučavanja tih veza mogla napisati čitava knjiga. Na primjer izvanredno je snažan utjecaj Podravaca na privredni i društveni razvoj grada Petrinje te su Vargovićeви bili u Petrinji jednako ugledne osobe na polju bankarstva i uprave kako su to bili i u Koprivnici.

Naime, nakon spajanja Vojne krajine i Banske Hrvatske mnogi iz prenaseljene Podravine pomišljaju na odlazak u mjesta koja su bila atraktivnija jer su se nalazila na življim prometnim putovima. Među takova mjesta spada i Sisak koji je od 1862. ležao na željezničkoj pruzi koja ga je spajala s centrima Monarhije. Zahvaljujući trgovini i industriji ovdje se je razvio život koji je bio nezamisliv u malim mjestima Podravine, jer je Virje tek 1912. spojeno prugom s Koprivnicom pa je na neki način bilo u mrtvome uglu. U tek ujedinjenom gradu Sisku osnovana je 30. ožujka 1874. Obrtnička zadruga, u čijoj je upravi 1882. bio uz nekog Franju Vašičeka i graditelja Andriju Collussija, i neki Štefan Kovač.⁶ Možda je ovaj Kovač potaknuo Fabijana Kovača da potraži mjesto u Sisku gdje se je zaposlio 1892. u sisačkom Gradskom poglavarstvu, gdje je bio prvo protustavnik do 1897. a onda i blagajnik i računovođa, te je 31 godine, tj. sve do umirovljenja 1928. u položaju računarskog savjetnika obavljao ove poslove. Naime, u Sisku je do 1915. kod Gradske općine postojala Gradska blagajna sa dva činovnika pod koju su spadali i porezni poslovi u prenesenom djelokrugu i koje je grad obavljao bez ikakve nadoknade. Od 1915. odredbom Zemaljske vlade postoji Gradska blagajna za novčanu manipulaciju i Gradsko računovodstvo koje je sastavljalo proračun, izrađivalo zaključni račun, vodilo inventar o gradskoj imovini. Računovođa je bio ugledna osoba u gradu Sisku i prisustvovala je sjednicama gradskog zastupstva kao izvjestitelj, te je bio odlično upoznat sa svim gradskim poslovima.

Umirovljenje 1928. godine omogućilo je Kovaču da se posveti radu u pjevačkom društvu "Danica" obavljajući od 1898. pa sve do 1940. odgovorne funkcije a onda i radu u Štednoj i predujmovnoj zadruzi za grad i kotar Sisak gdje je bio od 1902. do 1916. pomoćnik činovnik, zatim ravnatelj i knjigovođa od 1916. do 1935., a od 1935. do 1948. bio je njen ravnatelj, zadržavši kroz taj rad doticaj sa svima koji su trebali kredit na bazi štednje po modernom Reifeissenovom sistemu štednje.

Naslovna strana Kovačeve Spomenice "Danici"
(Sisak, 1929.)

U vrijeme kada je Kovač došao u Sisak grad je već dvadeset godina bio jedinstven, tj. bio je spojen građanski i Vojni Sisak. Sisak se brzo razvijao kao zadnja željeznička stanica na istoku i zadnja savska luka na zapadu s još uvijek postojećom mogućnošću plovidbe Kupom. No željeznica je poništila planove o njegovanju riječnih putova u Hrvatskoj, pa je i Zagrebu u tom vremenu već odustao od izgradnje svoje luke usprkos plovnosti Save do Ivanje rijeke.

Kovač je bio zadivljen razvojem Siska i priželjkivao je takav razvoj i Virju koji je bio blizu Drave. No mogao je gledati kako Drava gubi karakter plovne rijeke i kako sve više postaje granica prema Mađarskoj, a ne spojnica istoka i zapada i spojnica Hrvatske sa srednjom Europom. Kovač s tugom piše: U Sisku je onda bio veliki trgovački promet, jer je preko njega išao sav izvoz i uvoz Bačke, Banata, Srijema, Slavonije i bliže Bosne. Onda se je iz Siska opskrbljivala žitom cijela Kranjska i Štajerska pa i Dalmacija.⁷ Navodi da je 1861. prema izvješću uglednog sisačkog trgovca Franje Lovrića.⁸ Trgovačkoj komori u Zagreb, odnosno Imbri Ignjatijeviću Tkalcu kao tajniku komore, promet Siska iznosio 3,450.000 centi i da se taj promet obavljao parobrodima i šlepovima, raznovrsnim lađama, a po kopnu kolima (kirijašima). Kovač navodi da je kod tako velikog prometa bilo uposleno mnogo ljudi, da je bilo i mnogo stranih ljudi i da su nacionalno svjesni Hrvati čutili potrebu da si sastave jedan pjevački zbor za širenje hrvatske pjesme.

Sisak je bio najprivlačniji najzapadniji prometni centar za Civilnu Hrvatsku i Hrvatsku vojnu krajinu jer je ležao na tri rijeke, i na razmeđu putova sjever - jug, istok zapad. Tu se je susretala vojna i civilna Hrvatska i ovdje su dolazili mnogi ljudi iz svih krajeva Monarhije, pa i iz Podravine. Vojni Sisak je bio do 1872. izvan vlasti Zemaljske vlade, prepun bogatih domaćih trgovaca, koji su pomagali izdavanje Zatočnika, liberalnog lista mladog građanstva, koje je kritiziralo banovanje Levina Raucha zbog njegovih kapitalističkih monopolističkih

sklonosti oko eksploatacije Lonjskog polja, smatrajući da je feudalni poredak i plemstvo 1848. prestalo biti vodeći činilac u razvoju Hrvatske. Apsurdno je da je Vojna krajina bila čak liberalnija od civilne Hrvatske u kojoj je cenzura bila izuzetno velika. Naime, Vojna krajina nije nikada donijela posebni tiskarski zakon, pa je u Vojnoj krajini vrijedio austrijski liberalni tiskovni zakon. Zatočnik je bio list osnovan nakon zabrane Pozora kojemu je stalni suradnik Ivan Zahar, porijeklom očito iz Đurđevačke pukovnije. Kada je Zakonom od 8. lipnja 1871. Vojni Sisak razvojačen zajedno s varaždinskom Krajinom "Gjuroka i Križoka", Sisak je bio prvo veće mjesto koje je zahvatio taj proces i u Sisku je uspostavljena vojna općina a Zatočnik se ponovno vratio u Zagreb kao Obzor, a Vončina je postao čak i gradonačelnik Zagreba. Rješidbom Zemaljske vlade 31. ožujka 1874. vojni i civilni Sisak ujedinili su se u kraljevski slobodni grad Sisak koji je bio simbol razvoja jednog slobodnog grada, kojemu se predviđala lijepa budućnost. U svratištu "Bijela ladja" i svratištu "Car austrijski" i dalje su se nastavljali sastajati opozicioni političari iz Zagreba, koji su raspravljali o obrani narodnog jezika i kulture, te su se ova sastajanja nazivali "malim hrvatskim saborom".⁹ Mnoge dobre ideje, osobito u gospodarstvu potekle su iz Siska i nije bez razloga Grga Tuškan, pravaš, koji je kao i Stjepan Radić bio početkom 20. stoljeća dio Hrvatsko - srpske koalicije, dobio u Zagrebu svoju ulicu.

U Sisku su služili mnogi časnici koje nalazimo i u povijesti Podravine. Zaslugom pukovnika Maravića u tadanjem Vojnom Sisku je 1863. sagrađena cesta na desnoj obali Kupe i tu je uređena obala na kojoj je pristajalo mnoštvo lađa i ovdje izgrađene prilazne stube te je Maraviću podignut spomenik na Žitnom trgu. U sisačkom svratištu "Toplak", nasuprot kolodvoru održana je glavna skupština nakon što se pjevačko društvo "Danica" preselilo iz Vojnog u građanski Sisak a time da je društvo postalo pjevačko društvo građana i staleža. Toplak je imao kavanu i u Lađarskoj ulici gdje je bilo sjedište Narodne čitaonice, osnovane 1877. godine i gdje su se mogle čitati novine iz mnogih dijelova zemlje. Pravila "Danice" bila su ponovno prerađena 1904. po učitelju sisačke više pučke škole Viktoru Rudolfu, i društvo radi do 1914., da bi bilo ponovno obnovljeno 17. siječnja 1919. pod predsjedanjem potpredsjednika Fabijana Kovača a u prisutnosti Mate Čovića, Julija Novaka, trgovca Viktora Wenera, sudbenog vijećnika Rudolfa Ježića i drugih uz zaključak da se spajaju društva "Sloga" i "Danica". To je i provedeno. Zborom "Danice" je dugo vremena rukovodio Julije Novak a onda ga je naslijedio odlični Franjo Medržický koji je bio i orguljaš župne crkve i kapelnik gradske vatrogasne glazbe. Društvo je i 22. veljače 1929. dobilo dozvolu za rad i Kovač piše: "Slomimo se i radimo svi na principu: Srbin ostaje Srbin, Hrvat ostaje Hrvat, Slovenec ostaje Slovenec, svi pako skupa složni i jaki Jugoslaveni!"¹⁰ No dakako u životu baš ovaj slogan i nije dobro funkcionirao. Centralistička politika Beograda vršila je i prije 1929. a osobito tijekom Aleksandrove diktature sve jači pritisak na Hrvate i uskoro je u Hrvatskoj stvorena opozicija koja je zahtijevala reorganizaciju države na bazi ravnopravnosti svih naroda a ta je opozicija djelovala pod vidom seljačko - demokratske koalicije, odnosno na onim idejama koje je izgradio Stjepan Radić sa Svetozarom Pribićevićem još 1927. sklopivši sporazum. No trebalo je mnogo snage i umješnosti da se preživi u takvim vremenima a preživljavanje i suradnja svih građana bila je moguće samo kroz pjesmu i glazbu, kroz vatrogasna društva i kroz humanitarni i socijalni rad. Sisačka "Danica", virovski "Rusan" i petrinjski "Slavulj" pjevali su iste pjesme,

slavili iste osobe te se sastajali se na velikim smotrama. Nije tako bilo samo za monarhističke Jugoslavije. Još je 1874. osnovan Savez hrvatskih pjevačkih društava u kojem su znatnu ulogu imali i učitelji organizirani u Savezu hrvatskih učiteljskih društava. Podravce u kontekstu rada ovih društava često susrećemo. U radu HPD "Danice" odlikovao se osobito Ivan Nepomuk Petrač, ravnatelj više pučke škole u Sisku koji je do 1901. bio i predsjednik društva. Fabijan Kovač se je učlanio u društvo 10. ožujka 1898., dakle odmah čim je primio posao na sisačkom Gradskom poglavarstvu kojim je upravljao legendarni Lovrić. Pjevao je do 1923. godine drugi tenor, obavljajući od kraja 1898. do 1911. tajničke a od onda do 1940. potpredsjedničku funkciju u društvu, dakle kroz punih 29 godina. Uspjeh pjevačkog društva "Danice" govori o kvaliteti Kovačevog rada i njegovoj uspješnosti. Zahvaljujući "Danici" Kovač je putovao na posvete barjaka drugih pjevačkih društava po čitavoj Hrvatskoj. Na silvestarskoj zabavi uoči 1904. godine Kovač je održao govor iz kojeg se vidi da je pristajao uz ideje Hrvatsko - srpske koalicije. U Križevcima je 14. i 15. kolovoza 1904. održana pjevačka slava povodom 40-godišnjice pjevačkog društva "Zvono", i u zboru je pjevao Kovač, ali i Marijan Krivošić, Mato Čović, Vilko Benković i drugi. Kod posvete barjaka Obrtnog radničkog društva "Banovac" u Petrinji 9. srpnja 1905. Kovač je pribio zlatni čavao u drvo novog barjaka.

U ovom vremenu je Kovač zaposlen i s obitelji. Oženio se Jelkom rođenom Budicki, a imao je šestero djece. Sin Branko, rođen 1906., također je ušao u Sisački biografski leksikon.¹¹

Od 1900. do 1907. u Petrinji jer radio kao profesor Rudolf Horvat, rođen u Koprivnici, povjesničar jakog nacionalističkog naboja. Iako je 1907. preselio u Zagreb njegove veze sa Siskom preko koje je išao u Petrinju nisu se prekinule i posvećivao je veliku pažnju ovom kraju. Rudolf Horvat je vjerojatno i potaknuo Kovača na pisanje zabilježaka o povijesti Siska, a onda je kasnije Kovač došao na ideju da isto učini i za Virje. Horvat je organizirao 13. prosinca 1912. kao predsjednik Saveza pjevačkih društava proslavu 50-godišnjice "Kola" koja je čitavu Hrvatsku pretvorila u veliku pijevnicu. Od 1906. u igrokazima "Danice" sudjeluje i Fabijanova kćerka Ema.¹² "Danica" sudjeluje u priredbama na dan sv. Ćirila i Metoda, ali i na svesokolskim sletovima i kod zadušnica biskupa J.J. Strossmayera. U Zemunu Kovač pjeva na proslavi pjevačke slave društva "Odjek" 1906. u povodu 10-godišnjice društva. U 1907. vodila se akcija za kupnju zemljišta za sisački Društveni doma i ponovno zbor "Danice" organizira koncerte na kojima Kovač prikuplja priloge za dom. G. 1909. Kovač sudjeluje na otvorenju Gajevog doma u Krapini povodom 100-godišnjice Gajevog rođenja, a odmah je i u Sisku priređena velika bakljada bivšem gradonačelniku Franji Lovriću, a pjevalo se i na grobu Ferde Hefelea, koji je skupio izvanredno vrijedno etnografsko blago opisom starih obrta i naziva.¹³ Kod posvete barjaka sisačkog Dobrovoljnog vatrogasnog društva čiji je predsjednik Mijo Lugarić sudjeluje "Danica" 8. rujna 1911. godine, nastavljajući tako tradiciju organiziranja zajedničkih zabava i pučkih proslava.¹⁴ Od 1. lipnja 1911. pa do siječnja 1912. Kovač rukovodi "Danicom", jer su predsjednik Mihovil Jug i odbornik Julio Novak istupili iz društva u znak protesta što im se ne povisuju učiteljske plaće.¹⁵ I 1913. izvode se brojne priredbe "Danice", pa je 14. rujna priređena je velika svečanost na šetalištu u korist hrvatskih škola pa je polovica prihoda išla Družbi sv. Ćirila i Metoda za istarske i gradišćanske škole u čemu se aktivirao i Rudolf Horvat koji je vodio u Zagrebu Klub ćirilometodskih zidara. Suradnja Kovača i Horvata je česta. U travnju 1914. priređena je Akademija na kojoj je prof. dr. Rudolf

Horvat održao predavanje o Zrinjskima, a zatim je mješoviti zbor otpjevao Villharovu pjesmu "Domovini".¹⁶ I za vrijeme Prvog svjetskog rata održavaju se do 1917. koncerti u korist Crvenog križa i Gospojinskog odbora za prehranu ratnika, ali tada je sve stalo, i do kraja rata nema koncertnih aktivnosti "Danice", pa se mora pretpostaviti da su svi muški pjevači bili angažirani na ratnim zadacima. Rat se je pokazao u Sisku u svom svojem užasu i smrtnost ranjenika u sisačkim privremenim bolnicama. Društveni rad "Danice" se obnovio 1919. godine. No sadržaj akademija i zabava se sada dobrim dijelom mijenja. Pjevaju se neke druge pjesme, više iz klasičnog i slavenskog repertoara a izostaju hrvatske rodoljubne pjesme. No Kovač ponekad krši ove preporuke pa je očito došao na listu nepoćudnih i to ga je vjerojatno stajalo 1928. radnog mjesta. On je 1. veljače 1923. godine dočekaio Hrvatski sokol iz Zagreba nakon što je predsjednik "Danice" Franjo Gregorić, šef željezničke stanice, dao ostavku smatrajući da bi se Hrvatski sokol trebao stopiti s Jugoslavenskim sokolom. Mnogi Sisčani su pristali uz Kovača, te mu je 5. veljače 1923. priređena serenada povodom proslave njegovog srebrnog pira i 25. godišnjice članstva u "Danici", a istog je dana dr. Rudolf Horvat održao predavanje o biskupu J.J. Strossmayeru. Kovač je bio junak tog dana. Svečara je u ime Hrvatskog sokola starosta pozdravio dr. Zlatko Egersdorfer, a zatim je zbor "Danice" otpjevao "Hrvatskoj" od Vilka Novaka dok je sokolska fanfara odsvirala "Lijepu našu domovinu".¹⁷ Na glavnoj skupštini društva 4. ožujka 1923. Fabijan Kovač se u pozdravnom govoru osvrnuo na političke prilike koje smetaju društvenom radu, naglasivši da HPD "Danica" nema političkih pretenzija ni ciljeva.¹⁸ Na svečanosti u Bjelovaru 29. lipnja 1923. u povodu polustoljetnog rada istovrsnog društva "Dvojnice" bio je i Kovač. Kovač predvodi "Danicu" i na natjecanju Saveza hrvatskih pjevačkih društava u Zagrebu 1. prosinca 1924. i dobiva diplomu. Zbor "Danice" često izvodi Prejčevu pjesmu "Peharček moj" koja izaziva oduševljenje publike. Pod vodstvom Kovača "Danica" je 31. svibnja 1925. prisustvovala posveti Hrvatskog doma u Kostajnici a članovi društva sudjeluju 4. i 5. srpnja na proslavi tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sisku. "Danica" je bila uključena u Eisenhutovu pjevačku župu u kojoj je bio i "Slavulj" iz Petrinje i još šest društava s ovog područja, jer su ovako povezana mogla bolje osmisлити repertoar i izmijeniti iskustva.¹⁹ Zbor "Danice" učestvuje 25. listopada 1925. na pjevačkoj slavi Saveza hrvatskih pjevačkih društava gdje je nastupilo 40 društava a "Danica" je izvela Mokranjčeve Osme rukoveti. U sisačkoj crkvi sv. Križa 5. prosinca 1926. "Danica" je priredila duhovni koncert i na orguljama svira prof. Franjo Dugan. Društvo je aktivno i rijekom 1928. godine a Kovač, pored potpredsjedničkih, zbog zahvale Antuna Salera obavlja i tajničke poslove. Članovi se sastaju u sisačkoj Radio kavani. Zanimljivo je da članovi "Danice" sudjeluju 8. siječnja 1929. kod Ilirske večeri koju je priredio Hrvatski Sokol. Danica je ipak uspjela, možda upravo zbog ove zamjene hrvatskog imena ilirskim a možda i zbog imena društva, dobiti od nadležnih vlasti dozvolu za dalji rad i u 1929. je među rijetkim društvima kojima nije zabranjen rad. No pazi se na program i rijetko se izvode stare hrvatske rodoljubne pjesme sve do 1939. godine. Fabijan Kovač je sve do 1940., dakle pune 42 godine, utjecao na rad "Danice" koje društvo djeluje kontinuirano sve do 1941. godine ne mijenjajući ime ni svog potpredsjednika.

Kovač je bio oduševljen sličnostima kazališnog života Virja i Siska. U Virju je 1851. do 1853. djelovalo Rusanovo kazalište u kojem je glumio njegov predak Ivan Kovač.²⁰ Prva pred-

stava dobrovoljačkog kazališta u Sisku održana je u kolovozu 1870. godine. Zatočnik piše oduševljeni izvještaj o radu tog kazališta ističući veliki posjet građana, te da je na otvorenju gledaoce pozdravio Milutin Lovrić, sin Franje Lovrića, obrazloživši čisto domorodnu svrhu postavljanjem ove predstave kao “unapredjivanje liepog hrvatskog jezika”.²¹ No kao i u Virju dvadeset godina ranije došlo je do intervencije viših vlasti. Veliki župan Zagrebačke županije 1870. izvijestio je Zemaljsku vladu o protudržavnom djelovanju Dobrovoljačkog kazališnog društva u Sisku, te zatražio da se njegove predstave u budućnosti zabrane.²²

Fabijan Kovač je bio i biklista. Sisačko biciklističko društvo osnovano je 1893. kao odjel Hrvatskog kluba biciklista “Sokol” 1887. iz Zagreba, i potrebno je naglasiti da je ovo društvo bilo među osnivačima Saveza hrvatskih biciklista 1894. godine kojemu je prvi predsjednik bio zagrebački trgovac Franjo Solar.²³ Sisački biciklisti sastajali su se u zgradi Velikog kaptola i djelovali su do 1914 godine. Bio je i član Hrvatskog sokola, no u ovom gimnastičkom društvu nije imao upravne funkcije, pa je izbjegao direktno sukobljavanje između Hrvatskog i Jugoslavenskog sokola koja je zagorčala sportski život u mnogim mjestima.

Fabijan Kovač nije ostao po strani ni od rada u vatrogasnom društvu. U Sisku je 1865. osnovano Dobrovoljno vatrogasno društvo a 1877. je sisačko Vatrogasno društvo iniciralo osnivanje Vatrogasne zajednice, pa su se dobrovoljačka vatrogasna društva u Hrvatskoj počela svake godine okupljati izvodeći bogati glazbeni program i izmjenjujući iskustva.²⁴ Jednako kao u Virju, gdje je Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano 1878. godine nakon velikog požara, i u Sisku je Dobrovoljno vatrogasno društvo bilo vrlo cijenjeno jer je u ova područja bilo mnogo drvenih kuća. U Virju je još 1893. izrađen prekrasan društveni barjak s prikazom sveca Florijana kao zaštitnika od vatre u čiju čast su se 20. siječnja organizirale i zabave, a u Virju je to bio i prvi veliki sajam na početku godine.

Povezanost se može nazrijeti i kod osnivanja zemljišnih zajednica zbog kojih je u Podravini, a osobito u Virju došlo do prave bune.²⁵ Kovač je u Sisku angažiran kod podjele pašnjaka “Gmajne” na kojem zemljištu su se počele graditi velike sisačke tvornice.

Poslije 1918. nastupile su nove prilike i u Sisku. Zbog dvadesetogodišnjeg rada u Gradskom poglavarstvu Kovač spada među iskusnije gradske činovnike, pa ga se ne dira ni u vrijeme načelnikovanja dra Valentekovića, osobito u razdoblju kada je Gradsko poglavarstvo zaključilo da se umjesto Više pučke škole u Sisku uspostavi potpuna realna gimnazija koja je i otvorena 1919./1920., iako su tek 1923. dogradnjom školske zgrade u Kačićevoj ulici a troškom od 735.000 dinara stvoreni povoljni uvjeti za rad škole.²⁶

Grad Sisak nema birano gradsko zastupstvo do 14. listopada 1925. kada se bira zastupstvo sastavljeno od devet Radićevaca, pet zastupnika Jugoslavenske samostalne demokratske stranke na čelu s Petrom Teslićem, te četiri zastupnika Hrvatske seljačke federalističke stranke, tri zastupnika nezavisnih radnika i dva socijaldemokrata, te jedan zastupnik činovničke liste. Za gradskog načelnika izabran je Gjuro Hatić koji pokušava srediti prilike u gradu. Fabijan Kovač drži stranu sisačkom odvjatniku i političaru tada članu HSS-a dr. Benjaminu Šuperini, koji je postao ministar pošta i brzjava kao član te stranke ali nije želio napustiti taj položaj ni nakon izlaska Stjepana Radića iz vlade i ponovnog prelaska u opoziciju. To je vrijeme bilo za Sisak vrlo teško jer vlada nije htjela otkupiti domobranksu vojarnu kako bi se nabavila sredstva za gradnju toliko potrebne nove gimnazije. Nova gimnazija je izgrađena tek 1930 godine.

Fabijan Kovač je 1925. objavio svoju prvu knjigu o povijesti Siska, držeći se točno podataka do kojih je došao čitajući Sisačke novine i Zapisnike Gradskog poglavarstva, prisustvujući svim sjednicama u svom vremenu. Postaje poznat kao kroničar grada. Poplava 1926. kada se pod vodom našao gotovo čitav Sisak pretrpjevši veliku štetu upozorila je na potrebu većeg investiranja u nasipe, pa 4. kolovoza 1926. osnovana Vodna zadruga Siska koja mora podići veći kredit za izradu spojnog nasipa. Budući da je 1926. izašla iz korita i Drava u gotovo čitavom svom toku, Kovač ovu poplavu doživljava kao signal da je potrebno više pažnje posvetiti nasipima i kanalizaciji. Kronična nestašica novca za komunalne potrebe usprkos velikog bogatstva Petra Teslića koji je zahvaljujući podršci radikala postao najznačajniji industrijalac ovog područja, vode se tijekom 1927. godine žestoke diskusije u zastupstvu, pri čemu zastupnik Rukavina ukazuje da se u gradu vodi stranačka politika koja nije na korist grada i zahtijeva veću socijalnu osjetljivost.²⁷

U 1928. Fabijan Kovač je umirovljen na insistiranje velikog župana dr. Bogdana Stopara, iako još nije imao godine službe. Dakako, iz političkih razloga. Stao je na stranu Leona Ferića, Rudolfa Gabrijela i Nikole Rukavine koji su zastupali mišljenje da se u gradu Sisku vodi loša komunalna politika i da je bilo malverzacija oko popravka gradske munjare, te su ovim istupom protiv radikala došli u istu grupu kao i Svetozar Pribičević koji je bio čelnik Samostalne demokratske stranke i Stjepan Radić na čelu HSS-a. Atentat u Narodnoj skupštini i smrt Stjepana Radića u kolovozu 1928. dovodi do uvođenja diktature 6. siječnja 1929. godine. Iako bez posla, Kovač, budući da HPD "Danica" nije bilo zabranjeno, Kovač piše intenzivno povijest ovog društva koje i objavljuje 1929. godine.

U siječnju postavljeno gradsko načelstvo na čelu s Viktorom Mihelčićem provodi naredbe koje dolaze odozgo, a Fabijan Kovač se bavi pisanjem. Tako je bilo sve do 1939. godine, kada Maček i njegovi pristaše dolaze kroz Sporazum u kolovozu 1939. na vlast. Kovač je umiješan u sukobe oko rada Vodne zadruge koja se bori sa sisačkom industrijom za pravilno gospodarenje otpadnim vodama koje se slijevaju po gradskoj periferiji. Za Banovine Hrvatske objavljuje svoje članke u Sisačkom glasu i ponešto u Hrvatskim novinama, da bi se tijekom Nezavisne države Hrvatske i načelnikovanja Josipa Sturmera ponovno posve pasivizirao, baveći se uglavnom tekućim radom u Štednoj i predujmnoj zadruzi. Tek 1948. s likvidacijom ove zadruge Kovač ostaje bez svake društvene angažiranosti pa se posve posvećuje pisanju povijesti Virja, pišući iz dokonosti za sebe i svoje rodno mjesto a u miru svog doma.

Kovač je volio Sisak, pa se u kontekstu toga može nazrijeti i razlog zašto su u Sisak dolazili mnogi ljudi iz vana u potrazi za radom i boljim životom. "Uz trgovce zasluživao je i u blagostanju živio i kirijaš i ladjar i škartiraš i bajeraš i razni ini radni i obrtnici, no nitko se nije brinuo za općenitost, za kakve napredne općinske uredbe, od kojih bi i kasnije potomstvo imalo korist. Nije bilo lokalnog patriotizma ni osjećaja za to mjesto. Ljudi trgovačkog stališa našli su svoj užitak u velegradova, a stekavši imetak, mnogi se i sasvim preselili tamo, dok drugi nisu imali vlastite inicijative ni mogućnosti da što započnu. Svima je dobro išlo, pa se mislilo da će uvijek tako ići."²⁸

Kovač je dosta dobro obuhvatio povijest Siska u svom vremenu, i to onu građansku komponentu koja je do 1990. godine bila zanemarivana u korist povijesti radničkog pokreta i radništva. Zahvaljujući upravo ovom pristupu brzo smo se mogli podsjetiti što je bilo važno za

građanski poredak. Kao gradski činovnik Kovač je bio uključen i u financije, i u vodograđevne radove i kanalizaciju, i u regulaciju, i u društveni život grada i svjedok je mnogih zanimljivih događanja. Bio je svjedok građevnih poduhvata ugledna sisačke građevne obitelji Colussi koja je kao i obitelj ciglarska obitelj Fantoni u Virje došla iz Italije, da bi unaprijedila gradnju i podigla ciglane.²⁹ A bio je i dugovječan, što potvrđuje njegovu fizičku i duševnu snagu, izdržljivost i prilagodljivost vremenu u kojem je živio. U jednom svom radu Kovač je napisao: "Čovjek po svojoj naravi ne živi sam za sebe, nego u društvu, uz svoju obitelj, uz svoj rod i sugrađane i u raznim društvenim organizacijama. U društvu se čovjek izgrađuje i usavršuje jer ga osjećaj dužnosti naspram zajednici i želja da se pokaže vrijednim u zajedničkom radu tjera napred."³⁰

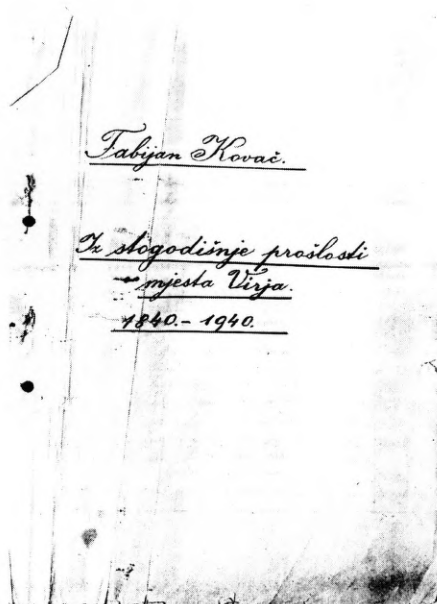
2. Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja 1840.-1940. Fabijana Kovača

O Kovačevim odnosima s Virjem zbog uništenja općinske građe ne znamo gotovo ništa. No ostao nam je sačuvan spomenuti rukopis kojega je Kovač 1943. ili čak kasnije poklonio župnom dvoru u Virju gdje se i danas nalazi original, iz kojeg vidimo da je Kovač pratio sve što se zbiva u Virju i da je bio izvrsno informiran.³¹ Rukopis sadrži podatke čak i iz 1945. i 1946. godine, pa je granična godina navedena u naslovu rukopisa tj. 1940. očito kriva. Vjerojatno je Kovač rukopis predao virovskom župniku pred kraj svog života.

Rukopis ima 106 stranica i podijeljen u 14 poglavlja: 1. Osvrt na stariju povijest Virja (str. 1); 2. Vojna krajina i razvojačenje (str. 1-4); 3. Spomenica od godine 1854. (str. 5-7); 4. Virovski hatar, vinogradi (gorice) i konaci, sada Novo Virje (str. 8-13)³²; 5. Pjesnik Ferdo Rusan i Narodno kazalište u Virju godine 1850.-1852. (str. 14-27)³³; 6. Virovske škole i učiteljstvo (str. 28-44)³⁴; 7. Virovska župa (str. 45-48);³⁵ 8. Kulturna društva i društveni život (str. 49-64).³⁶ a. Vatrogasno društvo, b. Virovska čitaonica; c. Pjevačko društvo "Rusan" i "Ratar"; d. "Hrvatski Sokol", e. "Društvo naprednih domaćica",³⁷ f. O virovskim zabavama.; (str. 49-64); 9. Privreda; a. Poljodjelstvo i stočarstvo, b. Obrt i industrija, c. Trgovina i sajamski promet.³⁸ 10. Seljačko zadrugarstvo i Bratovština;³⁹ 11. Ulice, obiteljski domovi i rodbinski nazivi (76-81);⁴⁰ 12. Općinska i seoska uprava (str. 82-83); 13. Nemiri u Virju god. 1904. radi zemljišne zajednice; 14. Virovci u intelektualnim zvanjima (str. 91-106).⁴¹

Bilo bi vrijedno da se objavi čitav rukopis jer Kovač je uhvatio bitne elemente povijesti Virja do 1940. godine, odnosno nešto kasnije. Međutim, Kovačev rukopis toliko eksploatiran da je malo toga ostalo neupotrijebljeno u povijesnim radovima drugih istraživača. No objavljivanje cjelokupnog rukopisa bilo bi zanimljivo za Virje jer su se njegovi stavovi razlikovali od nekih drugih gledišta. Živeći u Sisku Kovač je mogao slobodnije misliti o Virju nego netko tko je živio u Virju i bio ovisan o političkoj sredini.

Kako bi se vidjelo kako Kovač piše izabrala sam iz Kovačevog rada poglavlje 9 poglavlje u cijelosti, poglavlje 12 i poglavlje 14. Ova su poglavlja najmanje korištena od drugih povjesničara i publicista, ili su pak korištena selektivno. Spomenuti izvadci su objavljeni točno onako kako ih je Kovač napisao i iz tog se teksta može vidjeti njegova pismenost, način mišljenja i još mnogo toga oko 1945. godine. Jedine intervencije vršene su u 14. poglavlju gdje se govori o Virovcima u intelektualnim zanimanjima, gdje su osobe složene točno po abecednom red-

Naslovna strana rukopisa Fabijana Kovača "Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja 1840. - 1940."

slijedu, s time da Kovač nije izradio popis onih koji nisu bili Virovci a živjeli su u Virju, kao što nije obuhvatio ni privrednike samostalnih zanimanja, tj. obrtnike i trgovce, osobito one koji su došli iz vana. Kovač spominje mnoga imena koja su nam danas potpuno nepoznata. No budući da je uništena općinska arhiva Virja, mislim da je svaki trag školovanih ljudi i na uglednim položajima značajan za bilježenje. Napominjem da nisam u bilješkama razrješavala sva imena spomenuta u Kovačevom rukopisa s razloga štednje prostora, a i stoga što su neke poznate ličnosti obrađene kod drugih pisaca mnogo bolje nego što je to učinio Kovač. Možda će usprkos nepotpunosti ovaj popis nekoga potaknuti na istraživanja ili mu pomoći u tom naporu, pogotovo stoga što Kovač navodi uglavnom osobe koje je lično poznao. Napominjem da Kovač piše jasno, lijepo, dobronamjerno, i sa simpatijama za Virje i njegovu prošlost, i nastoji da izbjegne ružne stvari, kojih je vjerojatno bilo kao i u svakom društvu. Možda će se jednoc raditi biografski rječnik Virovaca a samo iz Kovačevog rada vidimo da je Virovaca bilo već na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće na svim meridijanima i u svim zanimanjima i da su osobito rado voljeli financijske i učiteljske poslove.

Poglavlje 9. Privreda

a. Poljodjelstvo i stočarstvo

Veli se mati zemlja, a to i jest, jer nam daje hranu u raznim oblicima, u raznim bojama i okusima, a na koncu svi nadjemo u njoj, u krilu majčice zemlje, naše zadnje počivalište, i tijelo naše pretvori se u zemlju. Poljodjelstvo je najstarija kultura na svijetu, koja se je razvijala postepeno prema pronalasku i usavršavanju raznog orudja. Sa poljodjelstvom vezano je i stočarstvo, te jedno s drugim daje gospodarske uspjehe.

Na svakom poljodjelskom gospodarstvu i kućanstvu potrebno je mnogo radne snage, zna-

nja i iskustva, zato čim je obitelj veža tim bolje, dapače se još bolje izlazi u obiteljskim zadrugama, jer se posao i kućni i vanjski razdjeli, pa se laglje i bolje obavi. Za svakoga se nadje posla, dapače i za djecu i za starce prema njihovoj sposobnosti i mogućnosti, i svaki član ima sigurnost svoga opstanka.

Virovci su i muško i žensko marljivi i vješti poljodjelci kao i sav narod Podravine. Već kao djeca nakon pučke škole priučavaju se poljodjelskom radu pod nadzorom starijih, pa kako rastu i jačaju se tjelesno, tako idu napred i u poljodjelskom poslu. Ima li prilike rado stiču i više znanje na tečajevima i predavanjima stručnjaka.

I stočarstvo je kako u cijeloj Podravini tako i u Virju na visokom stepenu, jer se mnogo drži do kvalitete. Već pred više godina uvedena je pomoću vlade a naročito odjelnog predstojnika Teodora Malina plemenite čistokrvna pasmina blaga iz Švicarske, a tako i konja belgijanske pasmine, te se pazi da se tako i dalje uzdrži. Za rasplod konja postoji pastuharna u Galdovu kraj Siska kao vojna ustanova, gdje si stočari biraju pastuhe kakve žele.⁴² Svinje drže se najviše baguni, ali ima i jorkširske pasmine. Svaka kuća hrani po više komada za vlastitu opskrbu mesom i masti, a osim toga i za prodaju, jer utovljenim svinjama poluče veću korist nego da prodaju kukuruz.

Sve se blago u glavnom hrani u štali. Dok se ranim jutrom nahrani i napoji, štala se očisti i gnoj izbaca na ogradjeno gnojište, odakle se izvaža na polje za hranu zemlje. Ako ide na pašu tjera se pojedinačno, jer je zajednička paša ukinuta a pašnjaci pretvoreni u oranice. Tako je i Zemljišna zajednica virovska god. 1933. podijeljena medju pravoužitnike.

U Virju ni u Podravini uopće nema velikih posjeda, sve su to sitna i srednja gospodarstva od 5 do 15 rali, osim par većih. Od industrijskog bilja sije se lan i konoplja, ali ne za tvornicu nego za vlastito kućanstvo. Mnogo je posla s tim, mora se močiti i sušiti, tuče se stupom i tare trlicom, onda se tek dodje do vlakna, koje se prede i mota, onda tke platno. Sve je to u glavnom ženski posao kao i uzgoj peradi, koje kod marnih domaćica zna biti puno dvorište.

Seljaci su u vječitoj borbi sa prirodom kao nijedan drugi stališ. Oni moraju posao na vrijeme obaviti i pri tom podnašaju kišu i vjetar, zimu i vrućinu i sretni su ako ne dodje kakova elementarna nesreća, te im uspije zreli prirod kući spremi. Kod većih poslova kao što je košnja, okapanje, žetva ili berba, obično si pomažu rodbina, susjedi, znanci i prijatelji međjusobno, a ustreba li, uzmu se i težaci uz plaćenu nadnicu.

Spomenica od god. 1854. sa crkvenog tornja spominje, da je lanjske godine 1853. triput tuča padala, kakove se ni najstariji ljudi ne sjećaju. vinogradi i polja uništena su tako, da je jedva i bilo kakove žetve i berbe. Usljed toga nastala je velika skupoća, tako na primjer vagan kukuruza (44 kg.) ili vedro mošta (56 lit.) stajalo je 5 for(inti). Općina je tada prodala pričuvu kukuruza iz magazina, pa je naručila vatrogasnu štrcaljku za 400 for. i zvono ljevano u Varaždinu od 22 centar za 2232 for. u srebru. Onda je bio običaj da općina drži jednu (rezervu) pričuvu kukuruza spremljenu u velikom magazinu, za slučaj da druge godine uzmanjka prirod. Sada to nije potrebno kraj željeznica i parobroda.

b. Obrt i industrija

Mjesto Virje jedno od najvećih hrvatskih sela, ima veži broj obrtnika raznih struka, koji

udovoljuju njegovim potrebama. Tu su kovači i kolari, krojači i postolari, bačvari i tokari, bravari i limari, mesari i pekari, zidari i tesari, stolari, lončari, brijači i drugi. Ti obrtnici većinom imaju i svoje poljodjelsko gospodarstvo, dakle dvostruku privredjuju, no ipak drže više do svoga zanata.

Medju virovskim obrtnicima ima ih i sa vežom spremom, koji se mogu takmičiti sa gradskim obrtnicima te preuzimati i veće poslove, bilo samostalno, bilo u kompaniji sa svojim drugovima. God. 1884. imalo je Virje oko 200 obrtnika.

Nekada su obrtnici bili organizirani u cehovima, te je svaki ceh imao svoja pravila i svoga cehmeštra. Ceh se je brinuo za šegrte i njihovo naukovanje, te ih nakon tri godine oslobađao za pomoćnike (djetiče ili kalfe). Onda je svaki dobio poslovnu knjižicu, koja je važila i kao putna isprava, i s tim je išao na obligatno vandrovanje u svijet, te je radio u raznim mjestima gdje bolje tu dulje. Nakon tri godine imao je pravo tražiti samostalni obrt u mjestu gdje je htio. U tu svrhu prijavio se dotičnom cehu i dao mu svoje isprave. Onda je morao načiniti ogledno djelo (Meisterstück) koje je po cehu ocjenjeno, te ga je tada cehmešter proglasio majstorom. Tako je išlo do godine 1872., kad je stvoren novi obrtni zakon, po kojem državna vlast, to jest podžupanije, a od god. 1886. kotarske oblasti i gradska poglavarstva rješavaju sva obrtnička pitanja, dok su cehovska privilegija ukinuta. I u Virju bio je god. 1869. ustanovljen ceh pod imenom: Trgovačko obrtnička zadruga virjanska. Ista si je nabavila zastavu za 180 for. i smjestila ju u crkvi /Župna spomenica, str. 68). Ova zadruga je po svoj prilici prestala sa novim obrtnim zakonom od god. 1872.⁴³

Od industrija postoji paromlin Matije Peršića blizu kolodvora i dvije parne ciglane: jedna između Virja i Gjurgjevca, a druga između Virja i Novigrada, vlasništvo dioničkih društava. Za meljavu kukuruza služi se narod i mlinovima na Dravi, kojih ima više na pogodnim mjestima, a i na potoku Zdelji dok ima vode.

U Virju postoji i jedna tiskara ili štamparija, koju je god. 1892. uspostavio domaći sin Peroslav Ljubić. Pod njegovim uredništvom izlazio je tjednik po imenu "Podravec", koji je bio dobro uredjivan, te je donošao političke, ekonomske, prosvjetne i povjesne članke i tako svestrano djelovao oko kulturnog unapredjenja mjesta Virja i cijele Podravine. God. 1906. promjenio je ime na "Hrvatske novine" kao list Hrvatske pučke seljačke stranke, ali je god. 1914. prestao izlaziti.

God. 1939. počam od 9. travnja "Podravec" je iznova počeo izlaziti pod uredništvom Milka Tišljara, kao glasilo za privredna, kulturna i društvena pitanja Podravine, da zbliži i poveže sva podravska sela kao jednu kulturnu cjelinu. God. 1941. bio mu je urednikom Gjuro Rašan iz Novigrada, a od 1942. opet Milko Tišljar, no polovicom 1942. prestao je izlaziti radi pomankanja pretplatnika. Za kulturni napredak Podravine svakako je potreban jedan takav list, pa makar da izlazi mjesečno.⁴⁴

c. Trgovina i promet

Najstarija trgovina u Virju bile su: željezarija Josipa Totara i manufaktura Gjura Avirovića, koje su svojom solidnošću bile poznate i u široj okolici. Njihovi vlasnici bijahu ljudi više trgovačke i opće naobrazbe, koji su raspolagali sa potrebnim kapitalom i imali dobre poslovne

veze. Župna spomenica bilježi da je Josip Totar god. 1878. išao pogledati svjetsku izložbu u Parizu. Edo Totar, sin Josipov bio je slabog zdravlja pa je napustio trgovinu, a prestala je i Gjüre Avirovića uslijed ratnih događaja.⁴⁵ Bile su još i dobro stojeće trgovine: manufaktura Alberta Kohna i speceraj Alberta Weisa, te više manjih, no dok su jedne prestale, druge su se dizale, tako Šoš, Matiša, Kovačević i drugi, ali su i ove teško opstojala radi nesigurnih prometnih prilika i raznih ograničenja uslijed ratnih zapletaja.

Trgovac stiče potrebno znanje školskom naobrazbom i praktičnim naukovanjem kod postojećih trgovaca. Svaki dobar trgovac mora poznavati kvalitetu robe, mora znati odakle će ju dobiti, te mora poznavati prometne prilike. Osim tih uvjeta potreban mu je krediti, zato svoji u vezi sa kojim novčanim zavodom, kod kojeg ulaže raspoloživu gotovinu i diže prema potrebi za isplatu računa o dobavljenoj robi. Čim je tekući račun iscrpljen, mora tražiti od dotične banke ili štedionice odobrenje kredita, dakako uz dovoljno jamstvo. Za sva trgovačke poslove mora se voditi točan račun, knjigovodstvo, iz kojega se vidi uspjeh poslovanja.

U Virju postoje dvije štedionice: Hrvatska štedionica, dioničko društvo i Prva virovska dionička štedionica (Kohnova i Virjanićeva) koje daju zajmove i kreditiraju trgovačke poslove. Dok nije bilo željeznice promet se je obavljao kolima do najbližeg kolodvora, a to bijaše Koprivnica, 18 km. od Virja. Dne 4. prosinca 1909. predana je prometu željeznička pruga Kloštar - Virje, koja se veže sa prugom Zagreb - Bjelovar - Osijek. Za ovu prugu dala je doprinos Imovna općina Gjurgjevačka 30.000 kruna, a toliko i upravne općine Gjurgjevac i Virje pod uvjetom, da se u roku od tri godine izgradi nastavak Virje - Koprivnica. Tomu je udovoljeno, te je dne 10. studenoga 1912. stavljena u promet pruga od Virja do Koprivnice, koja se veže sa starom prugom Budimpešta - Zagreb - Rijeka. Poslije je još izgrađena i pruga Koprivnica - Varaždin.⁴⁶ Ovim željezničkim spojevima olakšan je i virovski promet na tri strane svijeta, napram Osijeku, zagrebu i Varaždinu, odakle kreću i druge pruge nas sve strane. Kolodvor je dobro smješten u samom mjestu, ali je u drugom svjetskom ratu 1941.-1945. bombardiranjem porušen kao i mnogi drugi.⁴⁷

d. Sajmovi

Posebni trgovački promet obavlja se na sajmovima, koji su već od starine uvedeni po našim selima i gradovima posebnim povlasticama (privilegijama), uz odobrenu maltarinu. U tu svrhu postoje uređena sajmišta, za koja se brinu općine. Sajmovi su tjedni i godišnji. Virje ima tjedni sajam svake subote za promet svinjama, peradi, žitom, povrćem i voćem, a godišnji sajmovi drže se na stalno određene dane, uvedene od starine i oglaseno u kalendarima i raznim drugim oglasima imenom dotičnog svetka.

Virje ima godišnje sajmove na ove dane: 20. I. na Fabijanovo, 4. IV. na Izidorovo, 1. V. Filipovo, 25. VII. na Jakopovo, 21. IX. na Mateja i 11. XI. na Martinje.

Na sajam se dotjera svakovrsno blago: konji, krave, volovi, svinje itd. Kupci si to pregledavaju i kada nadju onakvi komad ili par kakvi žele kupiti, onda se pogadjaju. Zanimljivo je promatrati i slušati to pogadjanje; kupac obično prigovara životinji i pregledava ju na sve strane samo da nešto nadje da ju pokudi, i da radi kakove mane natjera prodavaoca na popuštanje cijene. Ovaj pako pobija prigovore i na sve načine hvali svoju robu. Kod svake ponude udara

jedan drugome šakom u šaku i kune se da mu više neda, kojput tobože otidje dalje, ali se za čas vrati i nastavi pogodbu, prije nego li je tko drugi došao. Kada se konačno pogode, udare i podignu šake, onda kupac isplati i preuzme životinju, spremi ju kuda zna i ostavi na čuvanje kojem znancu. Sada idu da popiju aldomaš (likovo) pod šatru kojeg krčmara, a tko će platiti, to je uvjetovano u pogodbi. Tu su u blizini i pečenjari janjaca i odojaka na ražnju ili svinjskih odrezaka na kotlu, pa kakovih kobasica, te svaki nešto založi, a onda se kojput naruči još koja litra izvan oblige.

Na drugom odjelenju postavljene su šatre raznih obrtnika sa odijelom, obućom, šeširima, pa sa raznom robom potrebnom u kućanstvu: užari, remenari, lončari, limari, tokari itd. Ima tu raznih tekstila, čipaka, nakita i drugih sitnica, a napokon licitari sa kolačima i gvircem ili medicom.

Na sajam se sabere mnogo svijeta: jedni da što prodaju, drugi da kupe, nekoji da se samo informiraju o cijenama, a nekoji da se nadju sa znancima i da se zabave. Ima i takovih, koji nisu došli s dobrom nakanom. Zato policija i žandarmerija mora budnim okom na sve paziti i zapriječiti kradje i prevare kao i kakove svadje i tučnjave.

Poglavlje 12. Seoska i općinska uprava

Svi obiteljski domovi jednog sela sačinjavaju drugu ljudsku zajednicu. I kao što u svakom domu mora biti red i pravica, tako i u selu. Zato si selo bira jednog starješinu. Selo i općina su glavni temelji javnog života. Da li će taj život biti ljepši i bolji, ovisi o ljudima, kako se međusobno susreću i slažu. složno selo, to je kao glazbena harmonija koja svakom uhu godi, a nesložno, to je kao raštimana muzika.

Čovjek kao individualno biće (ličnost) svaki je svoje žudi, svaki ima u sebi i dobra i zla. Ako je dobro odgojen i pošten, on će se napram drugima vladati tako, da ga svatko voli, ako je opak, svaki će mu se ugibati. Tu vrijedi ona kršćanska opomena: što nećeš da tko tebi čini, ne čini ni ti drugomu. Stanovništvo sela nije toliko izvrženo promjenama koliko stanovništvo gradova. Seoski domovi stoje stalno od jedne generacije do druge. Tu se dijete rodi, tu starac umire.

Treća zajednica je općina. To je samoupravna jedinica koju obično sačinjava više sela, ali može biti i samo jedno ako je dosta veliko da snaša troškove. Općinom upravlja po narodu izabrani odbor, koji stvara zaključke o svim potrebama općine. Odbor bira između sebe načelnika, koji predsjedava sjednicama i zastupa općinu pred državnim vlastima. Općina također bira svoje stalno činovništvo. Dobro uređena općina, čije činovništvo po zakonu udovoljava potrebama pojedinaca, olakšava državnu upravu, jer pojedinci ni ne dolaze tamo, osim ako imaju kakove žalbe. Ni k sudu ne treba dolaziti za kakvegod sitnice. Manje sporove koji nastanu može riješiti i mjesni sud ili načelnik općine, a tako i policajne prekršaje. Treba se okaniti inata i prkosa, jala i zlobe, jer čim manje se time dodijava vlasti, tim više raste ugled sela. Također treba izbjegavati međusobne uvrede, jer svaki čovjek mnogo drži do svoje časti i poštenja.

U daljnjoj organizaciji države dolazi: Kotarska oblast kao prvomolbena vlast za pojedinca i kao nadzorna vlast za sve općine svoga područja.

Onda županijska oblast kao drugomolbena (apelaciona) vlast za pojedince i kao nadzorna vlast za sve kotare svoga područja. Nekada su i županije imale svoju samoupravu, te je narod birao županijsku skupštinu i činovništvo.

Sudovi su sastavljeni razlučeno od upravnih vlasti. Nad svim tim stoji državna vlada kao vrhovna vlast cijelog narodnog područja, i državni sabor kao zakonodavna vlast.

Pošte bile su međunarodne ustanove, uređene u svakoj državi posebnim zakonom. U staro doba nije bilo željeznica ni motornih vozila, nego se i pošta otpremala kolima, a konji se izmjenjivali na određenim postajama. Pošto vozač imao je rog, kojim je u potrebi trubio, da mu se svaka nasuprot dolazeća kola ugnu. Poštanski uredi bili su po gradovima i većim mjestima. Tako je i u Virju bila pošta već god. 1818. koju je vodio kambiaturni poštar Bartol Nabiač (Iz jednog starog šematizma. saopćio poštanski nadzornik Pavletić u Sisku).

Spomenica iz god. 1854. pronađena kod popravka tornja spominje uz zapovjednika satnije kapetana Graffitsa (Grafća) i stražmeštre: Joso Aušperger i Jakob Ormanec, te starešine Štefo Pokec, Martin Šoš, Imbro Marčinko, Mato Šibar, Štefo Krčmar i Martin Hasan. To bijaše za krajiške uprave.

Nakon razvojačenja Krajine bila je zakonom od god. 1875. uređena civilna općinska uprava. Tada su obavljani izbori, koje je zabilježila župna spomenica na str. 110. Po zapisniku od 10. V. 1875. bili su izabrani: za načelnika Ivan Puškaš, a za vijećnike: Avirović, Totar, Ormanec, Lukić, Podravec, M(artin) Sabolić, Gaščić, Pintar, Šalvari, Cvetković i Šklebar. Bilježnik je bio Ivan Kovačević, blagajnik Martin Šoš, a voditelj katastra Mijo Tuškaj. god. 1877. već je bio drugi načelnik, bivši kapetan Srečko Krčelić. Dalje bili su načelnici: Pankarić Martin, umirovljeni nadlugar, Avirović Gjuro trgovac, Šklebar Blaž, umirovljeni kapetan, bravar Stjepan Pokec od 2. X. 1897., Sabolić Stjepan, opančar od 24. VIII. 1903., Ljubić Andro Klobučar, Šibar Josip, Šarunac Šandor, Grivić Miško, Kucel Stjepan, Fancev Mijo, Lauš Franjo.

Iza Kovačevića bio je bilježnik Matija Auš, a zatim od 6. IV. 1904. Navratil Rade, došao u Virje iz Bjelovara i oženio se iz obitelji Šibar. Blagajnik bio je iza Šoša Martin Topolčić. Općinski liječnici bili su: Dr. Išek Mijo, dr. Kobrinski, dr. Bazijanec, dr. Palmović.

Poglavlje 14. Virovci u intelektualnim zvanjima

Znatan dio mladića dao se na više škole, ili je drugim putem stekao potrebnu praksu za razna činovnička zvanja. Kao bivše vojno - krajiško područje najviše je davalo nove generacije u vojničkom zvanju bilo kao časnici sa vojnom akademijom, bilo kao potčasnici dobrovoljci u vojnim kancelarijama kroz 12 godina, a onda su sa ispitom iz državnog računostvora prešli u civilno zvanje kao administrativni činovnici u upravnim i sudbenim kancelarijama ili u cestovnom i riječnom saobraćaju. Dalje je bilo najpristupačnije svećeničko i učiteljsko zvanje.

Ovđe u kratko iznašam njihova imena uz opis zvanja, ukoliko sam mogao doznati. *Aušperger, Fabijan*, služio kod Zemaljske vlade, odjel za bogoštovje i nastavu kao administrativni činovnik i umirovljen kao ravnatelj ureda.

Aušperger, Mato, služio kao općinski činovnik u Virju i poslije u Goli.

Benkeć, Stjepan, učitelj, rođen g. 1868. Realku i preparandiju svršio u Zagrebu g. 1889. i služio u Budrovcu, Vrbovcu, Lasovcu, Dubrancu, Marinbrodu i Čepelovcu.

Benkeek, Petar, šumarski administrativni činovnik.

Bešenić, Stjepan, učitelj u Orubici.⁴⁸ Brodarić, Mato, topnički nadporučnik u Beču g. 1880.

Fancev, dr. Franjo, sveučilišni profesor, filolog u Zagrebu. Kao profesor gimnazije u Bjelovaru napisao je raspravu o virovskom govoru, koja je štampana u Arhivu za slavensku filologiju, što ga izdaje slavista Vatroslav Jagić, profesor na bečkom sveučilištu. Rasprava je pisana njemačkim jezikom i štampana u Berlinu te ima 80 stranica. U virovskom govoru ima jezičnih oblika, koji potječu još iz staroslavenskog jezika, za kakove se dosad mislilo da su posve izumrli, a ima i takovih riječi, kakove se ne rabe u drugim podravskim selima. Razlikuje se i posebni naglasak pojedinih riječi u virovskom izgovoru. (Podravec, 3. I. 1908.).

Fancev, Jakov,⁴⁹ pravnik, upravni činovnik u Gjurgjevcu, Sisku i Karlovcu, gđe je umirovljen kao podžupan.

Fantoni ing. Rajmund, sveučilišni profesor u Zagrebu, specijalista za konstrukcije željezničkih mostova.

Fantoni, ing. Viktor, kod Oblasnog odbora u Bjelovaru.

Fantoni, Alojz, tajnik kinematografskog udruženja u Zagrebu (Otac doseljen u Virje kao graditelj).

Gaščić, Stjepan, učitelj, ravnatelj škole u Virju.⁵⁰

Gajster, Stjepan, poštanski nadzornik u Zagrebu, bio je zauzet i za školu, jer je god. 1870. započeo kao učitelj, zatim je prešao u poštansku službu.

Hegedušić, Petar, (sin Jakoba), r. 1896. žandarmerijski poručnik do 1918. Onda je demobiliziran. Ostao bez službe i bez mirovine. Živio u Bjelovaru u kući sa spomenpločom Ferdi Rusanu. Nakon dulje bolesti umro 1939. i pokopan na virovskom groblju.

Hegedušić, Barica (Ivana), r. 1908., učiteljica u Goli, Jablancu, Tuhlju i Zagrebu. Udata za Ivu Labaja, učitelja muzičkog odgoja.

Horduk, Stjepan, r. 1908. Nakon 6. razreda u Virju pohađa Nižu gospodarsku školu u Požegi i Križevcima a onda učiteljsku školu u Križevcima i Karlovcu, gdje je i maturirao 1928. Kao učitelj djeluje u Velikoj 1929.-1935., Molvama 1935. do 1937. i Virju, gdje je 1937. do 1942. ravnatelj škole. Onda je dodijeljen u Bjelovar Velikoj župi Bilogora kao županijski učiteljski izvjestitelj 1942. do 1945. Od 1945. učitelj u Međurači dva mjeseca, a onda do 1947. u Goli. Studira na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, i kao nastavnik matematike i fizike radi u Belišću, Podlabinu u Istri, Dugoj Resi i Zagrebu. Od 1961. zaposlen u Kemijskom školskom centru u Zagrebu do umirovljenja. Za službovanja u Virju bio tajnik Virovske čitaonice i predsjednik HPD "Rusan" od 1939. do 1941. godine. Organizirao više javnih koncerata pa i Matzovu "Božićnu priču", kada kao protagonisti djelovali Marica Carek, Martin Henc, Nada Jurčenko i dr. Dirigent je bio učitelj H. Stenzel, a pomagao i vlč. F. Lodeta, kateheta škole u Virju.

Horvat, Franjo, r. 1903. Nakon učiteljske škole djeluje kao učitelj osnovne škole u raznim mjestima do umirovljenja. Živi u Koprivnici.

Jakopović, dr. Ivan, rođ. 1900., sanitetski pukovnik, upravitelj vojne bolnice u Karlovcu.

Jakubin, Stjepan, šef pošte u Virju i Bjelovaru. Umro u Zagrebu.

Juranić, Josip, učitelj građanske škole. God. 1898. otišao u Ameriku i kao nadporučnik prešao u vojsku na otoku Kubi. (Podravec, 1. IX. 1900.)⁵¹

Kapić, Franjo, općinski činovnik u virju, a zatim domobranski podčasnik u Sisku, gđe je

umro.

Kapić, Mirko, kanonik u Zagrebu. Prvu sv. misu služio u Virju 21. VII. 1901., a 8. XI. 1906. postao prebendar i ekonom nadbiskupskih dobara. Suradivao je u odboru Sv. Jeronimskog društva. (Umro 1950.)

Kapić, Valent, isluženi podčasnik, administrativni činovnik kod kotara u Karlovcu.

Kelemen, Antun, r. 1905. Nakon završene učiteljske škole u Čakovcu djeluje kao skromni vrijedan učitelj osnovne škole u kotaru Križevci, a poslije je tajnik virovske škole do umirovljenja.

Kovač, Fabijan, rođ. 1873. općinski činovnik u Virju i Kloštru, a od 1. travnja 1897. gradski činovnik u Sisku, gdje je god. 1928. umirovljen kao računarski savjetnik.

Kovač, Ivan, općinski činovnik u Sesvetama, Suhopolju i Strahomincu.

Kovač, Ivan, veterinar privatne prakse u Virju, a zatim u državnoj službi.

Kovač, (Čubaš) Stjepan, r. 1902. Učitelj u raznim mjestima, a od 1937. radio na školi u Daruvaru. Umro je u Zagrebu 1972.

Kovačević, Ivan, prvi općinski bilježnik u Virju.

Kovačević, Martin, sin Ivana, župnik u Virju od god. 1908. do smrti.

Krčmar, Bartol, isluženi podčasnik, ravnatelj ureda kod Zemaljske vlade, upravitelj naklade školskih knjiga. Po umirovljenju živio u Virju i obrađivao svoj vinograd. Umro je god. 1933.

Krčmar, Stjepan, pukovnik žandarmerije. Po umirovljenju nastanio se u Virju.

Krčmar, Tomislav,* profesor. R. 1909. u Virju gdje je svršio 8. razreda pučke i više pučke škole a zatim učiteljsku školu u Čakovcu, sve s izvrsnim uspjehom. Dvije je godine radio na osnovnoj školi u Karancu kraj Darde (Baranja), a zatim se upisao na Filozofski fakultet zagrebačkog sveučilišta odabravši pedagošku grupu te je diplomirao s odličnim uspjehom. Za vrijeme studija radio je honorarno i tako se uzdržavao, jer su mu materijalne prilike doma bile teške. Bavio se psihologijom i bio je stalni suradnik časopisa Napredak. Godinu je dana bio čak i pjesnika - učitelja Đure Sudete u Virju. Pratio ih je gotovo isti udes. Umro je u bolnici u ponedjeljak 9. I. 1939. u 9 sati prije podne. (Jutarnji list, 10. I. 1939. i Novosti, 11. I. 1939.)

Kucel dr. Josip, r. oko 1900. Poznat kao stručnjak praktičar i organizator veterinarske službe. Nakon umirovljenja živio u Zagrebu.

Kuliman, Martin, isluženi podčasnik, poštanski činovnik u Bjelovaru. Zatim prešao u privatnu službu jednog poduzeća, a odavle preselio se u Zagreb u službu Kaptola. Umro u Zagrebu 1956.

Lauš, ing. Mijo.

Lauš, Mirko, učitelj.⁵²

Lukić, Mibajlo, general. Svršivši vojnu akademiju bio je austro-Ugarski oficir. U prvom svjetskom ratu borio se na ruskoj fronti. Nakon sloma Austro - Ugarske bio je primljen u Jugoslavensku vojsku, te je jedno vrijeme bio u Sisku kao pukovnik, zapovjednik 26. pešadijskog puka. Imenovan generalom na Vojnoj akademiji u Beogradu gdje je predavao strategiju. Zapovijedao je 1941. frontom u Sloveniji proti prodirućim Nijemcima, te je tu frontu najdulje uzdržao. Padom Jugoslavije prešao je u Hrvatsku vojsku, te je bio zapovjednik II. zbora u Sarajevu. Pošto se je protivio Nijemcima da hrvatske sinove svrstavaju u legije i šalju na rusko bojište, bio je umirovljen i nastanio se u Zagrebu. I to ilustrira "nezavisnot" države Hrvat-

ske.⁵³

Lukić, Simeon, jugoslavenski poručnik, poradi bolesti umirovljen, te se nastanio u Virju.

Ljubić, Miloš, ravnatelj Više djevojačke škole u Vinkovcima. Bavio se je i gospodarstvom, te je god. 1898. bio tajnik tamošnje podružnice Gospodarskog društva i napisao knjižicu: Kako se pravi voćno vino.⁵⁴

Ljubić, Peroslav, novinar. God. 1892. osnovao je tiskaru u virju i izdavao novine "Podravec" koje su od god. 1906. izlazile pod novim imenom "Hrvatske novine", kao glasilo Hrv. pučke seljačke stranke. On je učinio mnogo za kulturni napredak Virja, koli svojim novinama, toli revnim sudjelovanjem u svim kulturnim društvima. god. 1912. prigodom Novinarskog kongresa u Beogradu, odlikovan je redom sv. Save IV. stepena. Pod konac rata preselio se je na Sušak i tu je bio urednikom "Primorskog Hrvata". Bio je napadnut i demoliran od D'Anuncijevih četa, pa se preselio u Beograd i tamo radio u novinarskom zvanju.

Markov, Martin, prvu sv. misu služio je u Virju dne 19. VII. 1896.

Markov, dr. Matija, župnik u Varaždinu. Rođen god. 1891., Prvu sv. misu služio je 11. VII. 1915. u Virju, zatim je bio kapelan u Pregradi, Gjurgjevcu i Zagrebu, onda kateheta u Krapini, Koprivnici, Varaždinu i Zagrebu, do imenovanja župnikom u Varaždinu. suradnik je katoličkih listova i sv. Jeronimskih izdanja, a napisao je i jedan molitvenik.

Matonićkin, Gjuro, knjigovođa Prve virovske dioničke štedionice kroz 35 godina. Čovjek samouk, plemenitih i domoljubnih osjećaja. Mnogo je sudjelovao u društvenom životu Virja.

Matonićkin, Ruža, supruga Gjure, učiteljica u Virju, god. 1919. do 1936.

Mikec, Rudolf, župnik u Ždali. Prvu sv. Misu služio je u Virju god. 1935.

Mražek, Stjepan, potpukovnik god. 1902. u Celovcu, a god. 1907. u Grazu.

Pankarić, Bolto, kapetan u Jičinu, a god. 1902. major u Petrovaradinu.

Pankarić, Josip, općinski bilježnik u Virju. Umro 1921.

Pankarić, Regina, učiteljica u Virju 1907.-1925.

Pavunić, Stjepan, župnik, apoštolski protonotar u Koprivnici od god. 1924. God. 1913. i 1914. bio je župnik u Vrbovcu i ovdje organizirao pasionske igre (prikazivanje muke Isusove) poput onih u Oberamergau. Prije Vrbovca bio je kapelan i kateheta u Krapini. Zanimalo ga je glasovito prošteništa u Lurdu, koje je posjećivao kroz 12. godina. Neko vrijeme sudjelovao je i u politici kao pristaša Starčevićeve stranke prava.⁵⁵

Petek, Martin, župnik u Bjelovaru.

Petek, Petar, poštanski činovnik.

Petričec, Regina, učiteljica u Virju 1926.-1940.

Pintar, Baltazar, general. Rođen god. 1860. i kao svršeni kadet sudjelovao kod okupacije Bosne. Postao kasnije stožerni časnik i službovao po raznim garnizonima. U Prvom svjetskom ratu bio je prvo na srpskoj fronti, a poslije na ruskoj kao pukovnik. Ranjen je i zarobljen te je 1916. i 1917. bio u logoru na Krimu, odakle je početkom g. 1918. pobjegao i preko Njemačke došao u Zagreb. Imenovan je generalmajorom i upućen na solunski front, ali je uskoro vraćen u Zagreb i kao komandant brigade upućen na talijanski front. Poslije rata je penzioniran i nastanio se je u Zagrebu gdje je 1922. umro.

Pintar, Baltazar, financijski računarski inspektor. Rođen 1. I. 1886. Bio je u vojsci do 1906. i polazio kadetsku školu u Pečuhu. God. 1907. je maturirao na realnoj gimnaziji u Osijeku i

stupio u željezničku službu u Petrovaradinu, zatim 1909. i 1910. u Sajokhazu u Mađarskoj, ali je bio otpušten zbog kratkovidnosti. God. 1912. se je zaposlio u računovodstvu Financijske direkcije u Zagrebu, odakle je premješten u računovodstvo Ministarstva financija u Budimpešti. Početkom svjetskog rata bio je mobiliziran kao podoficir, a svršivši oficirsku školu na Rijeci služio je kao oficir, te je 30. VI. 1918. bio ranjen u južnom Tirolu i proglašen ratnim invalidom. Dne 1. IV. 1919. nastupio je civilnu službu kod računovodstva financijske direkcije u Bjelovaru, zatim u Pečuhu, Novom Sadu i Subotici. God. 1926. imenovan je financijskim računarskim inspektorom, te 1928. premješten Generalnoj direkciji državnog računovodstva u Beograd, gdje je 1. IV. 1929. na vlastitu molbu penzioniran, te se nastanio u Virju.

Piskor, Matija, pukovnik. Svršio je kadetsku školu u Debrecinu. Služio je po raznim garnizonima, na zadnje u Bjelovaru, gdje je penzioniran i nastanio se u Virju. Zaželio se još svijeta, te je boravio u Drezdenu, Beču i Zagrebu, napokon se vratio u Virje i ovdje nastanio u Mitrovačkoj ulici.

Piskor, Mihajl, kapetan, umro god. 1887.

Prelogović, Stjepan, general. Službovao je u raznim garnizonima, najviše u Bosni kao oružnički časnik u Bihaću, Travniku i Sarajevu. God 1908. postao je stožerni oficir, te je najposlije bio zapovjednik bosanskog oružništva u Sarajevu. Svoje dopuste provodio je višeput u Virju, u vlastitoj kući u Gaju, sa svojim rodom, kojeg nije zapustio. Nakon rata, po slomu Austro-Ugarske, boravio je neko vrijeme sa obitelji u Virju, a onda se preselio u Zagreb i tamo umro.

Prtec, Davorin, (Martin), ravnajući učitelj i organista. Službovne godine proveo je od početka do kraja u srijemskom selu Golubincima. Bio je čovjek vedre naravi i od naroda poštovan. Nakon umirovljenja doselio se u svoje rodno mjesto i kupio si kuću u Konačkoj ulici. I ovdje je pokazao svoju društvenost i domoljublje kao predsjednik pjevačkog društva "Rusan". Umro je 24. VII. 1936. i sproveden na groblje uz mnogobrojno učestvovanje naroda.

Puškaš, Blaž, općinski činovnik u Virju, a od god. 1889. u Gjurgjevcu do smrti.

Rajković, Baltazar, ravnatelj ureda Sremske županije u Vukovaru do smrti. U vojsci je bio podčasnik kod kraljevske garde u Beču.

Sabolić, Branko, učitelj u Virju od god. 1922.

Sabolić, dr. Marijan, advokat u Gjurgjevcu.

Sabolić, Milka, rođ. Navratil, učiteljica u Virju 1929.-1940.

Sabolić, Petar, kotarski predstojnik.

Sabolić, dr. Petar, kotarski sudac.

Sinjanović, Petar, župnik u Grubišnom polju.

Steidel, Adela, r. 1902. Učiteljica, udana za Đuku Šoštarca, upravitelja škole u Lepoglavi. Kasnije sa suprugom živi u Virju.

Steidel, Francek, r. 1904., učitelj osnovne škole u Požeškom Brestovcu. Zaglavio na kraju rata 1945.

Subotičanec, Franjo, r. 1907. Učiteljuje najprije u Hrvatskom Zagorju (Belcu) a onda kao školski nadzornik u Prelogu do 1941. Onda je učiteljevao u Virju a poslije rata u Zagrebu te nakon umirovljenja živi u Zagrebu.

Šibar, Bolto, računarski nadporučnik u Petrovaradinu 1902.

Šignjar, Franjo Viktor, učitelj i ravnatelj građanske škole u Virju, pučki pisac i akademski slikar.⁵⁶

Šignjar, Ivan, učitelj građanske škole u Virju do god. 1940. a zatim premješten u Crikvenicu.⁵⁷

Šignjar, Marija, supruga Ivana, učiteljica.

Šignjar, Rudolf, 58 profesor, ravnatelj gimnazije u Požegi. Rođen u Virju 1. IV. 1908. od oca Martina krojača. Proživio je djetinjstvo u obiteljskom vinogradu u klijeti na Kostanjiću. Preselivši se sa roditeljima u Zagreb, tamo je polazio osnovnu školu, gimnaziju i Filozofski fakultet. Živilo se oskudno, jer otac nije bio samostalan obrtnik, nego je radio kao pomoćnik, a nastalim ratom morao je na ratište, odakle se vratio kao invalid. Tako se Rudolf već od 17. godina morao skrbiti za svoj život, baveći se instrukcijama, a i kao student surađivao na privatnoj gimnaziji gđe Jerand. Tako je god. 1935. završio studij i već onda imao mnogo životnog iskustva i prakse, a kako je bio štedljiv, kupio je god. 1936. pol rali zemljišta sa kućicom u Voloderu u Moslavini, kamo je preselio roditelje, jer mu je majka bila iz onog kraja, te ih je rado posjećivao. Prva služba bila mu je na građanskoj školi u Kutini, tamo se i oženio god. 1938. s Brankom Hadelan, svršenom gimnazijalkom. Zatim je god. 1939. imenovan suplentom na gimnaziji u Požegi. Kao intelektualni začetnik jedne ilegalne grupe bio je u ljeto 1941. zatvoren, pa pušten, da bi opet bio u svibnju 1944. zatvoren i otpremljen u Novu Gradišku, ali i opet pušten pošto je advokatu Kuntariću uspjelo da sa 3 milijona kuna oslobodi sve Požežane. Nijemci su ga ponovno pri povlačenju zatvorili u Novoj Gradiški gdje je dočekaos oslobođenje. Sada je bio imenovan direktorom gimnazije u Požegi. No već u proljeće 1949. konstatiran mu je rak te je umro 5. IX. 1949. i pokopan je u Voloderu. Rudolf Šignjar se je bavio književnošću i pratio je rusku, njemačku i francusku literaturu na izvornom jeziku, a bio je vješt u glazbi i slikarstvu. Kao čovjek pokazao je lijepih vrлина napram svakomu (...).

Široki, Dora, udata Vučak, učiteljica građanske škole.

Široki, dr. Josip, muzikolog. Rodjen 8. III. 1881. Na sveučilištu u Beču svršio je filozofiju, matematiku, fiziku i muzičku nauku, te je prvi od Hrvata doktorirao iz muzikologije. Kratko vrijeme bio je suplent na gimnaziji u Zagrebu. Onda je otišao u Beč i tamo radio na fonografskom arhivu Akademije znanosti, za koju je snimio ploče pučkog pjevanja, sviranja i narječja iz Virja. Izumio je muzičko - akustički aparat "Univerzal tonometer", koji je patentiran u Beču, te je od velike važnosti za glazbenu obuku, što su priznali bečki stručni krugovi. God. 1913. bio je sklopio povoljan ugovor sa jednom bečkom tvornicom fizikalnih aparata za realizovanje svojga izuma, no pred sam početak fabrikacije buknuo je svjetski rat i stvar je propala. (Vlašićak, Almanah 1923, str. 214-224) Obradio je studiju o pučkoj glazbi Hrvata, Srba i Slovenaca u bibliografskom prikazu, te o važnosti pučkog muzičkog folklor za očuvanje narodne samostalnosti i individualnosti. Ovaj njegov rad štampan je u uglednoj reviji "Folklore Musicale-Musique et chansons populaires" u Parizu, koju izdaje Društvo naroda u svom institutu za međunarodnu intelektualnu suradnju. Tim radom našeg zemljaka predstavljen je i naš narod stranom svijetu sa svojim bogatstvom narodne duše. (Stanojević, Narodna enciklopedija, IV, str. 651. i Podravac, br. 4-1940.). God. 1934. napisao je knjižicu "Naše rudno blago i bogatstvo" (Zagreb). Živi u Virju kao privatnik, napustivši prijašnji rad.

Šporčić, Dragica, učiteljica u Šemovcima kroz 29 godina.

Štauber, Josip, vitez, ravnatelj ureda Ministarstva vanjskih poslova u Beču. Odlikovan naslovom

tajnog savjetnika (Hrvatske novine, XII. 1910.).

Štauber, Mibovil, porezni inspektor. Rodjen god. 1901. Svršio je učiteljsku školu u Zagrebu i Čakovcu, zatim porezničku u Novom Sadu. Stupio je u financijsko poreznu službu i dotjerao do višeg poreznog inspektora. Služio kod Ministarstva financije Jugoslavije i NDH. Pisao članke u stručnim časopisima i knjige iz nasljednog prava. Poslije rata bio nastavnik Zadrugne škole za knjigovodstvo, koja se držala u kući veterinara Ivana Kovača u Virju.

Štauber, Anka, rođ. oko 1912., učiteljica u Maruševcu, Virju i Molvama. bila je udata za učitelja Budišin iz Kaštela. Umrila je u Virju.

Štefanov, Zvonko, artiljerijski kapetan u Đakovici. (Podravac, 10. XI. 1939).

Tišljar, Josip, nadporučnik u miru. Umro u Zagrebu g. 1941.

Tišljar, Mihajl, general, god. 1900. zapovjednik austrijskog oružništva u Beču, a god. 1908. promaknut u čast feldmaršal - lajtnanta. Bio je odlikovan redom željezne krune III. reda i viteškim krstom reda Leopoldova. Takodjer je dobio plemstvo sa pridjevkom "Lentulis".

Tišljar, Stjepan, konsularski savjetnik. Služio je u austro - ugarskoj ratnoj mornarici, i prešavši u civil god. 1890. dekretom Ministarstva carske kuće i vanjskih poslova u Beču imenovan konsularskim oficijalom u Shanghai u Kini. Tu je ostao i kao tajnik do god. 1898., kada je izaslan na dvomjesečnu komercijalnu praksu kod Trgovačko - obrtničke komore u Reichenbergu. Nakon toga g. 1899. imenovan je konsularskim tajnikom u Yokohami u Japanu. Odavle je god. 1902. premješten u Buenos - Aires (Argentina) i god. 1905. odlikovan zlatnim krstom za zasluge. Dne 15. III. 1906. vjenčao se je sa virovskom učiteljicom Josipom Barković iz rodoljubne zagrebačke obitelji. Dne 11. VI. 1906. premješten je za konsularskog savjetnika u Milano, gdje je god. 1910. imenovan ravnateljem ureda. Tu je ostao do umirovljenja god. 1915., a kod toga podijeljen mu je naslov kraljevskog savjetnika. Kao penzioner nastanio se je na Sušaku, da kao stari pomorac gleda more pred sobom. Iz dalekog svijeta rado je dolazio u svoje rodno mjesto i javljao se prijateljima. Umro je 17. IX. 1922. (Prilažu se njegovi službovni dekreti).⁵⁹

Topolčić, Ivan, kotarski oficijal 1892 u Gjurjevcu.

Topolčić, Martin, nakon niže gimnazije služio u virovskoj općini kao blagajnik. U vatrogasnom društvu bio je zapovjednik.

Varga, Blaž, župnik u Lukaču, a pod starost nastanio se u Virju u svojoj kući.

Vlašićak, Ivanko, sin gruntovničara, župnik. Prvu sv. misu služio je u Virju dne 3. VIII. 1902., a onda neko vrijeme bio kapelan, te postao župnikom u Čagliću, poslije u Požeškom Brestovcu, gdje je još mlad umro, ubijen od političkih protivnika. Još kao klerik u Zagrebu bavio se je historičkim istraživanjima naročito našeg podravskog kraja, pa su njegovi povijesni članci o Virju bili štampani u Podravcu. Posebno je dao štampati u Zagrebu god. 1923. povjesne crtice "Miholjanci". (Zdelja). Pod njegovim uredništvom izašao je god. 1923. svećenički Almanah, koji sadržaje mnoge vrijedne radove hrvatskih svećenika u pjesmi i prozi. Tu je pod naslovom "Galerija starih i novijih hrv. svećenika" opisan mnogi zaslužan rad i život pojedinih svećenika, a osobito je zanimljiv rad i život bosanskih franjevacu u doba turske uprave. U tom Almanahu ima i nekoliko radova našega Vlašićka, medju tima pripovjest "Stari vitezovi", u kojoj opisuje virovske starce, ratnike iz god. 1848. Njima je on posvetio posebnu pažnju, pa ih je jedanput oko 20 na broju sakupio u školskom dvorištu i fotografirao, a nakon toga počastio

južinom. Među tima bilježi slijedeće: Baruškin Andrija, vojevao pod banom Jelačićem. Čorba Stjepan, krojač, kum Ferde Rusana. Mesarov Ivo (Pop) vojevao u Italiji i bio zarobljen. Lukić Stjepan (Školnik) isto bio u Italiji zarobljen. Jušić Blaž, vojevao pod banom Jelačićem. Hrženjak iz Konačke ulice vojevao pod Jelačićem i bio trubljač. Kuliman Antun, jamar (grobar) doživio preko 90 god. Tomac Blaž. Starcima je bilo drago da su ovako imali priliku sastati se, pa su se lijepo zahvalili sazivatelju. Naš Ivanko bio bi zacijelo još mnogo pridonio hrvatskoj književnosti, da nije, na žalost, zla kob prekinula nit njegova života.

Vitković, Jakob, rođen god. 1874. bio je računarski časnik kod ravnateljstva pastuharne u Zagrebu. Prije vojničtva bio je u općinskoj službi u Molvama, čovjek samouk i po naravi inteligentan. U vojnoj službi u Bjelovaru bio je obolio na tifusu i premda se je izliječio, nije dočekao starost. Umro je u Zagrebu 24. VI. 1906. u 32. godini i pokopan na Mirogoju.

Vranić, Josip, ing. kapetan na Sušaku god. 1939.

Vujčić, Martin, bio je podčasnik kod pastuharne u Galdovu, a u novoj državi Jugoslaviji imenovan je časnikom kod ravnateljstva pastuharne u Zagrebu i postigao čast kapetana. Umro je 1948.

Živko, Petar, pravnik, gradski vijećnik u Križevcima. U građanskim krugovima popularna osoba.

Žuškin, dr. Josip, r. 1904. Poslije završenog studija djeluje kao jedan od najboljih veterinara praktičara na području Đurđevca, Crikvenice, Ivanca, Jastrebarskog, Podravske slatine, Velike Gorice i na kraju Križevaca. Umro od raka na plućima u Zagrebu 2. VII. 1952. i pokopan na Mirogoju.

3. Bibliografija tiskanih i netiskanih radova Fabijana Kovača izložena kronološki

Fabijan Kovač je počeo pisati oko 1905. godine. No ovdje iskazujemo samo radove koji su potpisani njegovim prezimenom. No za pretpostaviti je da je napisao veliko mnoštvo nepotpisanih članaka kako je to bilo običaj onog vremena. Sisačke novine Sisački glas i Hrvatske novine od 1936. objavljuju manje nepotpisane članke, a mnoge od njih svakako je napisao Fabijan Kovač.

1905. - **Tumačenje o izravnim porezima i općinskim daćama**, (Sisak, 1905., Dujakova tiskara) (najavljeno u Hrvatske novine, 28, 8. VII 1905.) U tom vremenu je Kovač bio protustavnik u Gradskom poglavarstvu. - **Upute za općinsko blagajničke poslove (knjigovodstvo)**. Sisak, s.a.

1925. - **Prikaz razvoja grada Siska o njegovoj pedesetgodišnjici**. Sisak, Tisak S. Jünker, 1925. Sačuvan je i rukopis. Spominje ga Ivica Golec. Gospodarsko-politička i kulturna djelatnost Franje Lovrića, Radovi, 27, 1994, str. 208. Taj je rukopis pohranjen u sisačkom Gradskom muzeju pod inv. br. 11/1). Taj rad spominje i dr. Dragutin Pavličević, jer da je Kovač koristio prepisku Lovrića i Ivana Mažuranića koju je objavio Josip Kožarić u Jutarnjem listu, 6. V 1928 i gdje se donose podaci o Petru Karađorđeviću - Mrkonjiću u Sisku (D. Pavličević, Uloga Siska u doba istočne krize, Radovi 27, 1994, str. 238). - **Statuti i pravilnici grada Siska, Sisak**, Tiskara Jünker. - **Gradske i seoske općine, I.**, Sisak, Tisak Jünker, .

1929. - **Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva "Danice" u Sisku o šezdesetgodišnjici**

ci opstanka (1869.-1929.), Sisak, tiskara V. Pelc.

1938.-1939. - Iz stogodišnje prošlosti grada Siska, Sisak, tiskara Dujak. Djelo je izlazilo kao podlistak u sisačkim Hrvatskim novinama kao podlistak br 16, 18, 19,27, 29. 30, 31, 32. itd.. i Jedinstvo, 1950. pretisak. (Na osnovu toga je M. Matovina objavljivao 1998. u Sisačkom tjedniku niz članaka pod nazivom "Sisački nadnevc". To su doručeni Kovačevi napisi a rukopis se nalazi u Muzeju grada Siska, br. 27.

- (Fabijan) K(OVAČ), 30 godišnjica stručnog rada tehničkog savjetnika ing. Gabriela u Sisku, Hrvatske novine, 46, 18. XI. 1939., str. 3.), -Inž. Rudolf Gabriel (Szentmargitbánya, 1884. - Sisak, 1941). Bavio se je i arheologijom a od 1925. je gradski zastupnik Siska. Kovač je također rado doprinosa arheološkim istraživanjima.

1945. - Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja (1840.-1940). Rukopis. Pohranjen u župnom dvoru u Virju te zahvaljujem župniku i kanoniku Gustavu Kuzmiću koji mi je poklonio preslik toga rukopisa.

Nedatirani Kovačevi rukopisi

- Prikaz razvoja grada o njegovoj pedesetogodišnjici, rukopis, Gradski muzej Sisak, KP, inv. br. 1004.

- Izgradnja ulica, parkova i građevina, Rukopis. Gradski muzej Sisak, KH-A/K 1, inv. br. 7/1.

- Žitarski magazini nekad i danas. Rukopis u Gradskom muzeju u Sisku. Dosta nepregledan, pa je prof. Stjepan Vrbanović 1957. nadopunio rukopis prema podacima Dragutina Kobala, nekadašnjeg radnika kod trgovca Krivošića, pa danas taj rukopis nosi zajedničku oznaku Kovač - Vrbanović.

- Iz stogodišnje prošlosti grada Siska, rukopis, Gradski muzej Sisak, inv. br. 27.

- Razvoj današnjeg Siska od 19. st. Strojopis. Gradski muzej Sisak, KH-A, inv. br. 6.

- Industrija i zanatstvo, rukopis, Gradski muzej Sisak, KH-a, inv. br. 8.

- Poljoprivreda i stočarstvo, Gradski muzej Sisak, Kulturno - povijesna zbirka, inv. br. 9.

- Društvenost u Sisku. rukopis, Gradski muzej Sisak, Kulturno-povijesna zbirka, inv. br. 13.

- Bez naslova, rukopis, razno. Gradski muzej Sisak, Kulturno-povijesna zbirka, inv. br. 13.

Razno.

- Bez naslova, rukopis, Gradski muzej Sisak, inv. br. 241.

4. Zaključak

Fabijan Kovač (1873. - 1961) zadužio je sisačku i virovsku historiografiju i sačuvao spomen na mnoge značajne teme koju su već obradili ili će ih obraditi povjesničari suvremene povijesti. Fabijan Kovač nije bio povjesničar, ali je želio sačuvati svoja sjećanja i svoja opažanja koja su vrijedna s obzirom da imamo malo sačuvane izvorne građe, a suvremenici onih teških vremena nisu bili voljni zabilježiti doživljeno niti davati usmene izjave. Treba istaknuti da usprkos svega što je doživio Kovač nije bio sklon lomljena mača nad ljudima, pa su neke vrlo negativne ličnosti ušle u njegovu kroniku, bez napomena o takvom njihovom djelovanju. To

će biti zadatak budućih povjesničara ako za to bude interesa.

Fabijan Kovač je svakako ime koje zavređuje našu pažnju.

IZVORI, BILJEŠKE, LITERATURA

1. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Ferdo Rusan. Život i djelo 1810.-1879., od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine*, Samobor 2004., 78.
2. Franji Fancevu podignut je spomenik u virovskom parku a posvećen mu je i jedan znanstveni skup nakon kojega je objavljen poseban Zbornik
3. Oko 1900. djeluje dr. **Vatroslav Kovač**, liječnik. (*Podravec*, 20, 19. X 1900.) On je svoju biblioteku dao novigradskoj pučkoj knjižnici (*Hrv. novine*, 11, 11. III 1905). Iako je 13 godina bio u Virju liječnik premješten je 1908. u Gospić (*Hrv. novine*, Virje, 36, 3. IX 1908).
- Franjo Kovač**, općinski bilježnik. (Hda, per. dosije 1011.) Rođ. u Virju, 27. I 1889. G. 1906 položio ispit za općinskog blagajnika, 30. I 1908. - 6. XII 1920. u općini Virovitica, Od 7. XII 1910. - 27. IV 1916. i u vojsci. Od 27. IV 1916. - 1928. opć. bilježnik u Lukaču i tada 30. IX 1925. protiv volje premješten za općinski bilježnik u Antunovcu gdje bio do 1931. **Franjo Kovač**, (HDA, per. dosije 4294) 1939. bio je kotarski školski nadzornik u Virovitici. U državnoj službi od 9. IX 1910. (*Hrv. drž. arhiv*, per. dosije 17540.). Zadnjega kojega znam je **Ivan Kovač**, diplomirani veterinar, koji je imao prekrasnu kuću u Virju punu cvijeća kada sam ja 1943. došla u Virje. Bio je u partizanima. U personalnim osobnicima banske uprave stoji da je 27. rujna 1930. bio postavljen za veterinarskog pripravnika kod kotarskog načelstva u Velesu. Drugi svjetski rat dočekao je u Virju sagradivši vrlo lijepu kuću u kojoj je poslije 1945. održan prvi tečaj za računovođe.
4. Đurđa ZORKO, Jasminka JAGAČIĆ-BORIĆ, *Sisački biografski leksikon*. Izd. Narodne knjižnice i čitaonice Sisak, Sisak 2006, str. 161-162. Tekst Đurđe Zorko prema podacima Vlatke Vukelić. Miroslav MATOVINA, Fabijan Kovač, *Potrošački list*, 1996, br. 213, str. 7.
5. Na Kovačevim rukopisima i radovima zasnivaju svoje radove Miroslav Matovina, (*Obrt u Sisku 1836.-1986.*, Sisak 1987; "Sisački nadnevc", *Sisački tjednik*, Sisak 1998.; Spomenica hrvatskog kluba "Segesta" 1906.-1996., Sisak 1996); Dragu Kudlek i Miroslav Matovina, *Bankarstvo Siska*, Sisak, 1990., str. 63; Davorka Obradović, (*Grga Tuškan: Povijest pravaštva u Sisku. Katalog izložbe, Sisak 2000*); Vlatko Čakširan (Građanska društva Siska na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Godišnjak Muzeja grada Siska, V, Sisak 2005.*, 63-83 Mirela Slukan Altić (*Povijesni atlas gradova, II. svezak: Sisak*, Sisak 2003.); Vlatka Vukelić "Život i rad pripadnika sisačke obitelji Colussi od olovice 19. do polovice 20. stoljeća, rukopis. Magistri Vlatki Vukelić dugujem zahvalnost za pribavljanje informacija o radu Kovača u Sisku. U časopisu *Život jučer*, koji je 2003 odlučio pokrenuti dr. Damir Jelić iz Rijeke trebao je biti uvršten i rad "Rukopisi Fabijana Kovača u Sisku". Međutim časopis do sada nije izašao.
6. *Zbornik građe - politički i društveni pokreti u Sisku, 1869.-1918.*, 267.
7. Fabijan KOVAČ, *Spomenica HPD "Danice" u Sisku o šezdesetgosišnjici opstanaka, Sisak, 1929.*, 3.
8. Kovač je očito bio impresioniran borbom Siščana za bolji život. U Sisku je dugo godina bio gradonačelnik Frano Lovrić koji se bavio trgovinom žita i drvima te se obogatio, a iako samouk zalagao se za razvoj rječnog gospodarstva i izgradnju željezničke pruge. Bio je prijatelj Ljudevita Gaja i već od 1835. je politički aktivan te je biran za zastupnika u Hrvatskom saboru 1848., 1861. i 1865. Bio je prvi načelnik civilnog Siska 1849. a izabran je za prvo načelnika i ujedinjenog Siska 1874. te je ostao na toj dužnosti sve do 1902. godine.
9. F. KOVAČ, *Spomenica HPD*, 7.
10. Isto, 13.

11. Branko Kovač bio je strojarski inženjer i više je godina predavao na Strojarskom fakultetu u Zagrebu. (*Sisački biografski leksikon, n.dj, 161*).
12. Isto, 60., 65. Bila je dobra komičarka pa je igrala u komičnim skečevima kao što je "Soba za ledičnog gospodina s Antunom Sakaršom i Mihajlom Treyerom, "Iz bračnih kulisa" s M. Jugom, "Grozomorna noć" od F. Šamberka. G. 1910. glumi u komediji "Trovateljica" Viktora Rudolfa. 18. veljače na pokladnoj zabavi Ema Kovač glumi u burleski Schwaba "Nebrušeni dijamant zajedno s Mariškom Šneider.
13. Ferdo HEFELE, *Naši domaći obrti*, Zagreb 1896.
14. Đuro GAJDEK, Dobrovoljno vatrogasno društvo Sisak 2005., Sisak 2005.
15. V. KOVAČ, *Spomenica, 70*.
16. Isto, 76.
17. Isto, 88.
18. Isto, 89.
19. Ivica GOLEC, *Muzički život Petrinje*, Petrinja 2002.?
20. (F. Kovač, 1938, i Zatočnik, br. 187, te Vojni Sisak, 18. VIII 1870.
21. Davorka OBRADOVIĆ, Trgovačka elita kao glavni čimbenik društvenih zbivanja u Sisku u drugoj polovici 19. st., *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, II, 2001, str. 138.
22. Hrvatski državni arhiv, Veliki župan zagrebačke županije, kut. 24. pred, br. 7/1871.
23. V. ČAKŠIRAN, n. dj., 75-76.
24. Marko ANDRIJIĆ, Bartol BILIČIĆ, *Dobrovoljno vatrogasno društvo Sisak 1865.-1965.*, Sisak 1965.
25. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Prilog revolucionarnoj povijesti Virja od razvojačenja Vojne krajine do Prvog svjetskog rata (1872.-1914.) *Virje na razmeđu stoljeća*, 3, Virje 1987., 7-12. O nemirima u Virju 1904. radi zemljišne zajednice pisao je i Kovač kao 13-o poglavlje svoje virovske kronike "Iz stogodišnje prošlosti mjesta Virja. 1840.-1940.
26. Vlatka VUKELIĆ, Život i rad pripadnika sisačke obitelji Colussi od polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Prilog za proučavanje građanske povijesti Siska. Rukopis u pripremi za tisak. Zahvaljujem prof. Vlatki Vukelić na ustupljenom rukopisu. Valenteković je 1922. preselio u Zagreb i postao gradski odvjetnik, a u Sisku ga zamjenjuje senator Viktor Vukelić., a onda 1925. dr. Ljudevit Auer. kao upravitelj koji upravlja gradom uz pomoć deveterice uglednih građana.
27. M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Prilog gospodarskoj povijesti Siska između dva svjetska rata*, Sisak, 2005.
28. F. KOVAČ, *Priказ razvoja grada Siska o njegovoj pedesetogodišnjici*, rukopis, Gradski muzej Sisak, KP, inv. br. 1004. Navedeno prema rukopisu Vlatke Vukelić, *Život i rad pripadnika sisačke obitelji Colussi od polovice 19. do polovice 20. stoljeća* kojoj se najljepše zahvaljujem što mi je dala rukopis na uviđaj.
29. Vlatka VUKELIĆ, n.dj.
30. F. KOVAČ, *Društvenost u Sisku. rukopis*, Gradski muzej Sisak. (Citirano prema V. ČAKŠIRAN, Građanska društva siska na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, 5, Sisak 2005., 64.
31. Mnogo zahvaljujem župniku i kanoniku Gustavu Kuzmiću što mi je ustupio rukopis.
32. Iskorišteno kod Paskal CVEKAN, n.dj., 26-33.
33. Iskorišteno kod M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Ferdo Rusan*, n.dj., 2.; Stjepan KRČMAR, Ferdo Rusan, *Virje na razmeđu stoljeća*, 2, Virje 1984., 123-127.
34. Mnogo opširnije kod D. PODRAVAC, *Povijest virovske škole. 1759.-1999.*, Virje 1999.
35. Vidi opširnije P. CVEKAN, n.dj., 51-115.
36. P. CVEKAN, n.dj., 37, 47.
37. Vidi opširnije P. CVEKAN, n.dj., 39-48., te Stjepan KRČMAR, Hrvatski sokol u Virju, *Virje na razmeđu stoljeća*, 2, *Virje 1984.*, 75-81;

38. Ivica Tišljar napisao je vrlo kvalitetan rad o povijesti trgovačke obitelji Tottar no nije se bavio drugim aspektima. (I. TIŠLJAR, Iz povijesti Virovske trgovine, *Virje na razmeđu stoljeća*, 4, Virje 1991., 65-68 . objavljeno i u *Podravskom zborniku*. Martin Matišin je ukazao na bogatu dokumentaciju koja se nalazi u Zavičajnom muzeju Virje, te i iskazuje obrtnike po imenima te na taj način kompletira i Kovačevo djelo. (M. MATIŠIN, Iz prošlosti virovskih obrtnika, *Virje na razmeđu stoljeća*, 5, *Virje* 1993. 159-178.)
39. Vidi Josip LJUBIĆ, Gospodarska bratovština, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, Virje 1981., 21-28.; Miroslav DOLENEC-DRAVSKI, Nekoliko naznaka o podjeli imovine u obiteljskim zadrugama u Virju, *Virje na razmeđu stoljeća*, 1, 29-38.; Martin MATIŠIN. Poljoprivredne organizacije Virja, *Virje na razmeđu stoljeća*, 4, Virje 1991., 68-71.
40. P. CVEKAN, str. 31-35.
41. P. CVEKAN, *nd. dj.*, 49-50 *Objavljujući ovaj tekst Cvekan je izdvojio samo one Virovce koji su se općredijelili za svjetovna zanimanja. Ovdje se prvi puta obrađuje integrani tekst.*
42. Možemo pretpostaviti da je F. Kovač dočekivao Virovce u Sisku i da im je pomogao u pastuharni oko izbora konja za rasplod, a svakako mu je u tom pomogao i Lukić.
43. Ova Virjanska zadruga svakako je vezana uz Trgovačko-obrtničku komoru koja je 1868. osnovana u Sisku kao priremena u vremenu kada je već najavljeno razvojačenje Vojne krajine. Kako je tekao taj proces tako su i sve postojeće ustanove na razvojačenom dijelu ulazile u kompetenciju civilnih ustanova, pa zato Kovač vjerojatno i navodi 1872. kao godinu prestanka rada Virjanske zadruge (bratovštine) jer je tada Đurđevačka pukovnija pripojena Banskoj Hrvatskoj, iako je Komora u Sisku djelovala do 1883. kada je razvojačeno čitavo područje.
44. Očito je Kovač smatrao Virje a ne Koprivnicu centrom Podravine. Upis pokazuje da je Kovač vršio upise još 1942. godine.
45. Kao Srbin Avirović je morao pobjeći iz Virja i nije se više vratio.
46. G. 1937.
47. Stanicu su minirali Nijemci prilikom svojeg povlačenja krajem travnja 1945 godine.
48. *Umro u Daruvaru 1972. nadopisano drugom rukom.*
49. Jakov Fancev rođen je u Virju 1884. Završio je pravni fakultet u Zagrebu i bio je od 1910. do 1. rujna 1923. u upravnoj službi. Karijera mu je prekinuta zbog toga što nije intervenirao na sisačkom Radićevom skupu, te poslije toga obavlja razne niže upravne poslove, uglavnom u Karlovcu. Njegove sinove spominje Stanko LASIĆ, *Autobiografski zapisi*, Zagreb, 2000., 45.
50. Nadopisano: "Umirovljen 1941. g, a umro na početku 1947. godine".
51. On je vjerojatno autor putopisnih svezaka *Putovanja Petra Juranića oko svijeta*.
52. Paškal Cvekan je objavio opširniju biografiju napisavši da je bio voditelj dječjeg kinokluba "Slavica" u Pitomači, a taj je klub bio nagrađen. (P. CVEKAN, n. dj., 50.)
53. Prema *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 244. osuđen poslije rata na 10 godina robije.
54. Bavio se i pčelarstvom te je kongrese pčelara koristio za jugoslavensku propagandu. Brat je Peroslava Ljubića.
55. O njemu je napisao dr. Kovačić posebnu monografiju. Bio je zatvoren poslije 1945. u istoj ćeliji s nadbiskupom Alojzije Stepincom.
56. Po njemu se danas zove škola u Virju.
57. Kasnije se opet vratili u Virje na kraju Drugog svjetskog rata i kasnije odselili u Zagreb.
58. Dio teksta očito napisao netko drugi.
59. Nisu priloženi rukopisu. Možda su kod Ivica Tišljara, koji se bavio istraživanjem Mihajla i Stjepana Tišljara.